

PRIZMA

MESEČNE POLITIČKE ANALIZE

Izdavač

Centar za liberalno-demokratske studije

Redakcija

Ilija Vujačić, Boško Mijatović (glavni urednik), Slobodan Samardžić, Dragor Hiber

Sekretar redakcije

Aleksandra Stankov-Mijatović

Grafički dizajn

Zoran M. Blagojević

Za izdavača

Zoran Vacić

Štampa: Goragraf,
Beograd, juni 2003.

Izlazi jednom mesečno

Sva prava zadržava CLDS.
Prenošenje tekstova u celini ili delovima dozvoljeno je samo uz navođenje izvora

Adresa izdavača

Beograd,
29. novembra 10/V

Tel-fax: 3225- 024

Web sajt

www.clds.org.yu

E-mail

office@clds.org.yu

Sadržaj:

Ilija Vujačić 3

Pregled meseca

Radmila Nakarada 11

Za i protiv NATO-a

Mirjana Vasović 17

Dosmisao (ili „cenzura realnosti“)

Danijel Cvjetićanin 25

Kriza spoljnog duga

Miša Đurković 32

Urbani besmisao: „Lisice“
kao primer kulturne politike
režima

Ilija Vujačić¹

Pregled meseca

1. maj

Stupila je na snagu odluka o poskupljenju turističkih propusnica za deset puta. U jeku predsezone, kada se ugovaraju turistički aranžmani i određuju rute za turističke destinacije, u Skupštini Srbije je doneta jedna birokratska odluka „u paketu” sa ostalim odlukama o povećanju administrativnih taksa. Odluka Vlade da predloži ovako nešto donešta je uz protivljenje Ministarstva za trgovinu i turizam, ali kada su, valjda, sve sabrali, zaključili su da je to sitna promena u odnosu na ono što će se sakupiti u budžetu. Ponovo ovde neko kolje vola za kilo mesa.

3. maj

Evropska Unija je suspendovala preferencijalni uvoz šećera iz Srbije. Tako je započela još jedna u nizu afera kojima obiluje politička scena Srbije u poslednje tri godine. Iz vlade i struktura vlasti odmah su došle uobičajene reakcije u stilu „neće biti”, „mi to ne radimo”, „hoće da nas spreči ljudski evropski šećerni lobi”, zaboravljujući da nemaju posla sa domaćom nego sa evropskom javnošću. Čak se u odbranu vlade, države i nacionalne časti uključio i, do tada još neprozvan, direktor Upravnog odbora MK Komerc-a, u čijem su vlasništvu tri šećerane, sa izjavom da se radi o „sukobu političkog lobija” (koji hoće da nam pomogne) i „ekonomskog lobija u EU” (koji hoće da nam odmogne).

6. maj

Nezavisna komisija UN je objavila da je iz Srbije u Liberiju švercovano oružje u periodu od juna do avgusta 2002. godine. Ovo se odmah pokazalo kao bajata vest, jer je ministar odbrane izjavio da su odmah tokom leta 2002, dakle u vreme kada je trgovina obavljana, do tadašnje Savezne vlade došle informacije da krajnja destinacija pošiljke firme Temex, koja je imala dozvolu izvoza u Nigeriju, nije bila Nigerija. „Temexu” je nakon toga oduzeta dozvola, a tek posle toga je, po rečima ministra Tadića, došla afera Jugoimport SDPR i od tada postoji plan stroge kontrole. Postavlja se, međutim, pitanje zašto naša javnost o tome nije bila obaveštena tada, nego tek nakon ovog izveštaja iz UN. Da li su jugoslovenski građani oni od kojih treba kriti takve informacije koje su

¹ CLDS; Fakultet političkih nauka, Beograd

pozname svetu, dok ih sam svet ne obelodani? Drugo, da li je oduzimanje dozvole jedina sankcija? Da li će odgovarati ljudi iz Temexa i iz Interjuga koji su napisali lažni dokument o mestu isporuke? Da li će eventualno da se ide i dublje i da se ispita da li je tu bilo i nekih drugih umešanih, iz vojske i države? Valjda se tako završavaju državni poslovi, a ne samo ukidanjem dozvola.

6. maj

Na redovnoj konferenciji za štampu premijer je, kao primer da se nakon narkomansko-terorističkog krenulo i u obračun sa privrednim kriminalom, pomenuo hapšenje falsifikatora ispita na Pravnom fakultetu. Bojim se da je izabrao loš primer. Naravno, ne zato što bi to predstavljalo neku minornu organizovanu kriminalnu aktivnost, niti zato što u obračun sa privrednim kriminalom ne treba krenuti na svim punktovima (građevinska, urbanistička, šećerna, bankarska, oružarska, duvanska, pa i akademska mafija i druge). Primer je loš kao ilustracija, jer onih dvadesetak uglavnom mlađih ljudi koji su smislili zaista neverovatan način da se nezakonito i moralno nedopustivo obogate nisu pravi primer za obračun sa privrednom mafijom. Pravi primer bi bio onaj koji bi pokazao beskompromisnost i nepristrasnost vlasti, hvatajući one koji imaju veze sa političkim strankama, državnim službenicima, bivšim i aktuelnim političarima, gde su sukobi interesa, korupcija i kriminal uzajamno povezani. A svakome je jasno da ništa od toga nije slučaj kod ovih akademskih lopuža. I očito niko od njih nije ničiji sin, kum, priatelj, dužnik, štićenik i tome slično. Tim pre što u isto vreme njegovi ministri jasno i glasno ukazuju da postoje veze drugih njegovih ministara sa kriminalom. Dakle, da vidimo da je razbijena neka grupa organizovanog reksporta šećera, ilegalne prodaje oružja, organizovanog šverca duvana, državno privilegovane trgovine ili privatizacije itd i onda se to može uzeti kao valjan primer borbe protiv organizovanog privrednog kriminala.

6. maj

Generalštab Vojske SCG od danas je u sastavu Ministarstva odbrane. Najzad nešto uobičajeno u modernoj organizaciji i hijerarhiji vojne vlasti. To je prvi odlučan korak ka uspostavljanju civilne kontrole vojske. Postavlja se pitanje zašto se ovakav i niz drugih poteza koje je povukao aktuelni agilni ministar odbrane nisu povlačili u prethodne dve i po godine. Tek sada se jasno vidi da se nije ništa radilo na promenama u vojsci, već je zadržavana organizaciona struktura i sistem komandovanja koji je još Milošević uspostavio, gde je uporedni odnos ministarstva odbrane i generalštaba davao priliku ovom poslednjem da ima potpuno odrešene ruke. Odgovor možda leži i u tome što je takva organizacija davala neposrednu personalnu moć „vrhovnom komandantu” da zahvaljujući tome poseduju ogromnu ličnu vlast koju nije bio spremjan da ispusti iz ruku. Tek onog trenutka kada je konstituisanjem nove zajednice SCG očito uspostavljena puna podela vlasti između dve jedinice moglo je doći do odlučnijih koraka u ovom pravcu.

7. maj

Stambena komisija pokrajinske vlade Vojvodine donela je odluku o dodeli povoljnih stambenih kredita sa otplatom na 40 godina (!) i kamatom od 4,5% godišnje (!). I to sve od para poreskih obveznika, koji do tako povoljnih kredita ne mogu da dođu. I to u poslednjoj godini ove vlasti. Bilo bi zanimljivo čuti razloge za jednu ovakvu odluku. Neće biti da su se nakon tri godine vladanja „opsetili“ da su podstanari ili ne daj bože da nemaju mogućnosti da kao i ostali građani krenu po bankama i uzimaju kredite za stambenu izgradnju po istim pravilima koja važe za sve. Toliko o vladavini prava. A nešto se setih da su upravo tako uradili bili i Miloševičevi SPS-ovci neposredno pre prvih višestračkih izbora (pa tako više puta, opet neposredno pred izbore) da bi uzeli šta se još uzeti može, jer, Bože moj, vlast sada može i da se izgubi. Toliko o uspostavljenom tržištu. Ko je još naivan bio da veruje da su državne dodele stanova nestale sa padom Berlinskog zida. I posle komunizma komunizam, ali, naravno, samo za odabранe.

8. maj

Povodom „slatke“ afere Vlada je preduzela neke mere: povećan je prelevman na uvoz šećera sa 10 na 14 posto, uspostavljena je carinska kontrola u svakoj šećerani. Dobro je što vlada reaguje uspostavljanjem posebnih uslova trgovine šećerom i mera kontrole radi sprečavanja da se to ponovo desi. Ali, nema još nikakvih informacija o tome ko je, kada, kako i za čiji račun obmanuo državu i EU loveći u mutnom, ekonomisti kažu enormousne ilegalne sume. Najbolji način da se spreče novi slučajevi je da se pored uspostavljanja mehanizama kontrole izvedu pred sud i kazne počinioци nelegalne trgovine.

9. maj

Stupila je na snagu Uredba specijalnog predstavnika UN u odlasku, Mihaela Štajnera, po kojoj je dopuštena privatizacija državne i društvene imovine Srbije na Kosovu pod paravanom zakupa na 99 godina. To faktički znači otimanje državnog i društvenog vlasništva Srbije kroz njegovo otuđivanje, iako je uredbom UN br. 1 iz 1999. ta imovina data samo na upravljanje (što znači očuvanje i eventualno unapređenje). I tako, dok se naši ministri svađaju, Štajner donosi nelegalne odluke. Nije rešenje u prekidu odnosa sa Štajnerom i ubrzavanju njegovog odlaska. Rešenje je u konsolidованoj vlasti u Srbiji, što pre svega znači konsolidovanost vlade, koja će jedino tako imati autoritet da se suprotstavlja ovakvim arbitarnim, samovoljnim i očigledno protivzakonitim odlukama bilo kog Štajnera na Kosovu. Jer, ako se ne varam, tako smo ispratili i njegovog prethodnika uz povike da vrši nelegalne radnje i da je prisrasan. Prst na čelo: pa neće valjda biti da je u uvek u pitanju ličnost specijalnog izaslanika UN na Kosovu. Biće da postoje znatne slabosti vlasti od kojih evo ja evidentiram jednu očiglednu: nedostatak autoriteta, a kako i da ga bude kada se nižu afera za aferom i svađa za svađom.

11. maj

Crna Gora je najzad dobila predsednika. Na ponovljenim predsedničkim izborima, po izmenjenom zakonu, izabran je unapred poznati pobednik Filip Vujanović. Tako je stara komunistička rotacija (beše li ono neki kontinuitet između SK CG i DPS!) obavljena do kraja ostvarujući pun krug u smanjivanju između premijera i predsednika države. Filip Vujanović je u lagrenom, ali sigurnom krunjenju vlasti DPS-a postao predsednik na osnovu glasova trećine birača. Štaviše, dobio je skoro četvrtinu glasova manje nego u prošlom neuspešnom krugu. Razlog tome je svakako u neusklađenoj i nemoćnoj opoziciji, koja nije smogla snage da nadide svoje etno-političke rovove i da se udruži oko jednog kandidata, koji bi u tom slučaju izšao kao pobednik. To bi, konačno, doveo DPS-ov monopol u pitanje, jer bi to dalje erodiralo uzdrmanu podršku i same njegove redove, a bilo bi i veliko pitanje da li bi se tek uspostavljena vlada održala. Ali, avaj, crnogorska opozicija je to shvatila tek kada je bilo kasno i najavila svoje udruživanje za rušenje vlasti. Sada će oni, kobajagi, po receptu DOS-a da se udruže i da krenu u ofanzivu rušenja vlasti. Time samo pokazuju svoju punu političku nezrelost, jer će ponovo doći do političke destabilizacije u Crnoj Gori, verovatno do njihovog inadžijskog napuštanja Skupštine i drugih vanparlamentarnih pritisaka. Dakle, težim, nesigurnojim, nedržavničkim i neodgovornim putem, nego što joj se to samo bilo izručilo kao na tanjiru. Jer sada okupiti energiju koja je bila nadohvat ruke nije lako. Dakle, pameti nikada na vreme. Kada se sve sabere, opet će biti „tresla se gora, rodio se miš“. U svakom slučaju, Crna Gora i posle ovih izbora ostade gde je bila. Za izvršenu tranziciju, pored slobodnih izbora, potrebna je i promena vlasti. U SCG sada imamo oba neispunjena uslova. U Srbiji nije bilo slobodnih izbora, a promenjena je vlast. U Crnoj Gori je bilo više slobodnih izbora, ali nije promenjena vlast. SCG je tako jedan od poslednjih bastiona neizvršene političke promene među 27 postkomunističkih zemalja.

15. maj

Premijer Srbije je pokrenuo inicijativu kod Saveta ministara za ukidanje viza. To se događa tačno dve nedelje nakon što je njegova vlada predložila ono enormno povećanje turističkih propusnica. Naknadna pamet? Ako je i tako, bolje ikad nego nikad. Greške se prave, i kada se ispravljaju to je dobro, bar će cena koja se plaća biti nešto manja. Iako je šteta već učinjena, jer ko zna kako će se promene odluka izraziti u manjem broju turističkih dolazaka. Ali, ovde postoji još jedan – veći – problem. Izgleda da leva ruka ne zna šta radi desna ili da neće da zna.

16. maj

Bivši direktor Uprave carina Srbije, Vladan Begović, otkrio je da je čačanska firma „Interfrigo“ izvezla 668 tona uvoznog šećera – koji je prethodno nabavila od novosadskog MK Komerca – uz lažnu deklaraci-

ju o domaćem poreklu koju je dala šećerana „Donji Srem” iz Pećinaca. Dva dana pre toga, još uvek u svojstvu direktora Uprave carina Srbije, Begović je izjavio da „carina nema dokaze da je... šećer prepakivan i izvožen u zemlje petnaestorice”. Ovde su se, naravno, otvorile spekulacije o motivima njegovog smjenjivanja (ili tačnije ponovnog neizabiranja na mesto direktora carine), kao i o njegovim ličnim motivima da odjednom otkrije neke podatke koje mora da je znao i dva dana ranije. Ja, međutim, neću ovde ulaziti u to. Po meni je važnija činjenica koja mnogo više treba da nas brine. A to je da zbog nečije lične sujete (nagađam, naravno), a ne zbog državničkih obaveza službenika carine, ministara i drugih koji o državnom interesu treba da brinu, saznajemo neke detalje o velikoj šećernoj aferi. To pokazuje da sa odgovornošću vlasti nešto nije u redu. A ni sa obavljenim poslovima oko raščišćavanja činjenica povodom zaobilaženja evropskih (valjda i domaćih) propisa.

18. maj

Ministar pravde Vladan Batić uputio je pismo liderima DOS-a i zatražio „lustraciju u svojim redovima” i pozvao na nastavak akcije „Sablja” bez poštovanja ikog. Vrlo su indikativne ove reči. Pažljivo iščitano, to znači da ministar pravde zna ili naslućuje nešto. Zna da se neko štedi, i to u redovima vrhuške DOS-a, i naslućuje da je neko imao veze sa privrednim kriminalom. Ako je tako, zašto ministar pravde ne reaguje kao ministar pravde, nego sakuplja poene za buduće izbore i ponaša se kao tetka Persa koja više preko plota da je treća komšinica čuje da je komšinici Mari dolazio dilber prošle noći.

20. maj

„Postoji osnovana sumnja da su neki od kolega ministara povezani sa privrednim kriminalom, ali se dobro kriju i zato je proces prikupljanja dokaza u toku,” izjavio je potpredsednik vlade Mile Isakov. Mesec dana nakon prvog sukoba unutar vlade između Čovića i Jovanovića, eskaliraju međusobna optuživanja i podižu se na generalni i principijelni nivo, bez navođenja imena. To još više razbuktava unutar-ministarski rat, ali i zanimanje javnosti da li će to dovesti do pretvaranja „Sablje” u „Skalpel” ili će se ponovo sve vratiti na staro.

21. maj

Predsednik Upravnog odbora MK Komerca, Miodrag Kostić, priznao je da je njegova firma prodavala šećer Interfrigu, koji ga je reekspor tovao. Po njegovim rečima MK Komerc je na fakturi pisao „uvozni”, a „neko je to prekrečio”. Postavlja se pitanje da li je gospodinu Kostiću palo na pamet da prethodno, dok je optuživao ekonomski lobi EU, malo protrkeljiše svoje fakture ili je to brže-bolje učinio tek kada je iznet podatak o tome i tako skine svaku sumnju sa svoje firme. Ili tu postoji još nešto. O tome u 178. epizodi.

22. maj

Ministar odbrane Boris Tadić doneo je rešenje o finansiranju odbrane. Ovim rešenjem se onemogućavaju nabavke za vojsku veće od 600 000 dinara, za koje će od sada biti nadležna posebna uprava u Ministarstvu odbrane, dok će one od 10 do 60 hiljada da se obavljaju u skladu sa Zakonom o javnim nabavkama, dakle: slede tenderi, dokumentacija, kontrola itd. Tako je odlučni ministar odbrane napravio još jedan krupan korak ka sređivanju stanja u vojsci i to u najosetljivijem delu, tamo gde je sigurno korupcije bilo na pretek. Setimo se samo kako je firma tamo nekog tatinog sina (pri čemu je tata bio šef Generalštaba) pre pet-šest godina bila glavni snabdevač vojske toaletnim papirom i ostalim higijenskim potrepštinama. A zašto takvih situacija ne bi bilo i kasnije. Ako imamo na umu da je vojska najveći pojedinačni potrošač koji je do sada sve poslove obavljao bez ikakve spoljne kontrole, onda je stvar sasvim jasna. Ministar je povukao pravi potez na pravom mestu. Ostaje sada da počne da čisti i na drugima. Tako se sprovode reforme! Nakon nekoliko odlučnih poteza Saveta odbrane odmah po uspostavljanju nove zajednice, i novi ministar je krenuo vrlo ambiciozno, zahvatajući na prava mesta na pravi način. Tako je pokrenuo istragu o velikim bogatstvima nekih visokih oficira sa stanovima od 300 do 600 kvadrata, nasuprot 20 hiljada zahteva za stanove (među kojima ima i puno onih koji su stan već jednom dobili). Formiran je i Odbor za koordinaciju reforme voske i sistema odbrane. Od sada će i vojne izaslanike imenovati Savet ministara na predlog ministra odbrane. Može se slobodno reći da su za ovo kratko vreme uspostavljanja zajednice SCG najveće i najdalekosežnije promene započete u vojsci.

26. maj

U Beograd je stigao predlog za potpisivanje sporazuma o neizručenju američkih državljana novouspostavljenom stalnom Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu. Tako je posle Bukurešta, Tirane, Sarajeva, Skoplja i Zagreba, i Beograd dobio vreo kompir koji je već potpisalo 28 od 90 država, potpisnica Rimskog sporazuma o njegovom osnivanju. Brisel savetuje da se sporazumi o izuzecima ne potpisuju, jer se radi o globalnom pravosuđu u povodu. Ameri su smislili opravdanje da nemaju poverenja u međunarodni sud koji „nema nikakvu političku superviziju“ Ujedinjenih nacija, iako je svima jasno da hoće sebi da ostave odrešene ruke za vojne intervencije gde, kada i kako im se prohte. Zato je ovde malo više na kocki nego što je puko opredeljivanje između Brisela i Vašingtona. Nije samo u pitanju opredeljivanje između Brisela, kojemu zemlje Balkana teže, i Vašingtona, sa kojim hoće da budu u dobrim odnosima, nego između uspostavljujućih međunarodnih vrednosti i načela i političkog pragmatizma u situaciji oskudice i zavisnosti od strane pomoći. Odluka treba da bude i realna i odgovorna, ali i principijelna. A teško da je moguće zadovoljiti sve ove uslove. U svetu tog zahteva se može gledati i na Bušovu odluku od 6. maja da odobri izvoz oružja u SCG, kao i kasniju odluku da se ukinu sve sankcije bivšoj SRJ posle 11 godina. Šta ih je

sprečavalo da to učine ranije? „Snažnu privrženost najviši funkcioneri Srbije i Crne Gore političkoj i ekonomskoj reformi” su pokazivali i ranije (rekao bih, još i veću). Mora da se radi o pozitivnom uslovljavanju. Ili popularnoj „šargarepi”. Šta ćemo. To su politika i diplomacija.

26. maj

Održana je „pomiriteljska” sednica Vlade i nakon „otvorenog razgovora i detaljnih analiza” dogovoreno je da se prekinu među-ministarска opanjkavanja i konstatovano da „nijedan član vlade ni ranije ni danas nije bio uključen u bilo kakve kriminalne postupke ili aktivnosti,” niti je bio „u poslovnim ili bilo kakvim drugim interesnim vezama sa bilo kojim kriminalcem.” Ostaje pitanje: šta je sa onolikim međusobnim optužbama i halabukama? Doduše, to što su se ovi „vrapci” valjali u prašini, to je njihov problem i problem unutrašnjih odnosa koje mogu – i treba! – da urede na ovaj način, da sporenja prekinu, dođu do kompromisa i nastave da rade. Ostaje, međutim, gorak ukus zbog toga što su priče o „viskiju i šampanjcu u bazenu” u Šilerovoj (Čović) i otkrića da „dve velike banke duguju 100 miliona dolara po osnovu ekstraprofita” (Isakov) izgovorene sa priličnom dozom uverljivosti. To su, ipak, ministri i ja sam im poverovao. Dakle, ako su oni međusobno to zaboravili, to je njihov problem. A to što niko to sada ne demantuje, niko nije preuzeo da bilo šta istraži itd, to je već problem svih nas. Jer ako se dva meseca vodi borba protiv kriminala, a sami članovi vlade govore da drugi članovi vlade imaju kontakte ili nekoga finansijskog dužnika amnestiraju, to je već samo po sebi veliko krivično delo. Kada će za njega odgovarati? U nekoj sledećoj neobavljenoj lustraciji. I tako Jovo, nanovo. Pomirenje je, uostalom, usledilo. U skladu sa onim što je jedan moj prijatelj iz Prokuplja dobro rekao: zajedno su došli, zajedno će i da odu.

27. maj

Ustavni sud Srbije je proglašio neustavnim delove člana 88. Zakona o izboru poslanika koji su individualne mandate poslanika činili stračkim (korporativnim). Odmah su naišle različita tumačenja, iako je rečeno da će odluka Ustavnog suda da se poštuje. Ali, poštovanje odluke opet zavisi od njenog tumačenja, a tumačenja su, naravno, različita. Izjave iz vlade i skupštine govore da neće biti automatizma i ukidanja osporenih odluka o prestanku mandata, nego da će poslanici sami ponovo morati u roku od 6 meseči, kako nalaže Zakon o primeni ustava, da se obraćaju ovom Sudu. A to, opet, znači do kraja ovog saziva skupštine.

29. maj

Ministar poljoprivrede i vodoprivrede u Vladi Srbije dr Dragan Veselinov je podneo neopozivu ostavku. Neću ovde da komentarišem ministrovo ponašanje u početku, niti njegovo neuverljivo objašnjenje na kraju „balade”,

pa čak ni promenjeni stav vlade (premijer je tako dvadeset dana ranije, povodom zahteva za smenu Veselinova i Bebe Popovića izjavio: „Ne razmišljam o smeni bilo kog ministra. Vlada je izabrana pre manje od dva meseca i ima važnijih poslova nego da se obazire na razne abrove iz ove ili one javnosti” i „Gospodin Popović sigurno neće otici sada iz Biroa za komunikacije, kako bi se trljale ruke da je neko nekog smenio u Vladi Srbije”). Mene ovde više zanima nešto drugo. Naime, verovatno najzaslužniji za ovu, u suštini, ipak, smenu, pokret Otpor je izjavio da je to „jedan od bitnijih trenutaka u našoj istoriji, jer se prvi put dogodilo da je jedan ministrar otisao zato što su to zahtevali građani Srbije”. Neću da osporavam da je važno kada vlast najzad počaje da ima sluha za „zahteve civilnog sektora” (Orlić). U redu je i ocena da se radi o velikom događaju, presedanu koji treba da postane pravilo u demokratski uređenoj zemlji, gde se uspostavlja politička odgovornost. Ali se ne slažem da je to istorijski događaj. Ne radujem se tome što je ministar otisao zato što su to građani zahtevali. Nije to nikakava pobeda demokratije. Tek onog trenutka kada neki ministar to bude uradio iz osećanja sopstvene moralne i političke odgovornosti može se reći da je to pobeda demokratije i demokratske političke kulture. Za jednu demokratski uređenu zemlju je važna institucija ostavke kao pokazatelj političke zrelosti, razvijene demokratske političke kulture i uspostavljenih moralnih kriterijuma vladanja, a ne kao izraz „sluha” upravljača za volju naroda (ili u „mekšoj” varijanti populizma ili radikalnog demokratizma: „građana”, odnosno „civilnog sektora”) koji može da ih smeni u svakom trenutku kada smatra da je to neophodno. Dakle, ostavka po meni nije od istorijskog značaja ako je posledica popuštanja pod pritiskom građana, a ne izraz moralne i političke odgovornosti službenika vlasti.

29. maj

Na sastanku Vlade i Saveta za borbu protiv korupcije donete su neke odluke koje bi trebalo da olakšaju komunikaciju dva tela i da srede probleme u toj komunikaciji, koji su, uostalom, porodili nekoliko ostavki. U zvaničnom izveštaju se, međutim, nigde ne pominju oni predlozi antikorupcijskih zakona zbog kojih su dva člana Saveta istupila iz njega i koje je Savet u novom sastavu na svojoj konstitutivnoj sednici nedelju dana ranije (23. maja) postavio ponovo na dnevni red kao prioritete.

31. maj

Afera „šećer” još je neokončana, zataškana ili zaboravljena. Toličko o odlučnosti borbe protiv privrednog kriminala. Kraj je maja, a znamo još uvek samo ono što su Begović i Kostić izjavili. Vlada čuti. I dalje ostaje dilema: da li su trgovci šećerom iskoristili nemar ili nestručnost državnih činovnika ili je po sredi zajednički posao ili opet neko nekoga prikriva.

Radmila Nakarada¹

Za i protiv NATO-a

Priroda dileme

Dileme oko NATO-a su dalekosežne i nadilaze pitanje učlanjenjenja jedne zemlje. Niz analitičara smatra da – okončanjem hladnog rata, bipolarne podele sveta i stvaranjem nove međuzavisnosti sveta – nestaje opasnost od velikih ratova, ali da istovremeno nastaju nove bezbednosne neizvesnosti, novi i opasni bezbednosni izazovi: globalni terorizam i organizovani kriminal, masovni izlivи unutardržavnog nasilja, izazovi represije i kršenja ljudskih prava, sve žešći konflikti oko sve oskudnijih prirodnih resursa, širenje nejednakosti i siromaštva. Odgovor na nove opasnosti, pouzdanu luku bezbednosti, po jednom, dominantnom shvatanju, predstavlja NATO, njegovo dalje širenje na prostranstva sveta. Drugo stanovište, pak, smatra da za nov silovit talas naružavanja, militarizacije kosmosa, nove vojne doktrine koje dopuštaju preventivne napade, upotrebu mini atomskog oružja u lokalnim ratovima, intenzivno širenje vojnih baza – NATO ne predstavlja adekvatan odgovor na nove opasnosti. I ne samo to, ono čest služi kao alibi za druge, partikularne gestrateške ciljeve supersile. Novim rizicima primereniji odgovor predstavljalо bi jačanje globalnih policijskih institucija, međunarodnih sudskeih instanci, socijalnih i ekonomskih mera (povećavanje pomoći), demokratizacija međunarodnih institucija, globalnog poretkа, miroljubivo rešavanje sukoba.

Dileme oko NATO-a su, dakle, opštije prirode. Pitanje o učlanjenju u NATO, otuda, deo je šireg problema. Prvo, dalekosežne i mudre analize kojim putem se svet razvija, koje tendencije imaju (trenutnu) prevagu, kakav se budući lik sveta kleše i u kojoj meri on nagoveštava ekspanziju nasilja i radanje novih bezbednosnih neizvesnosti. Drugo, ono obuhvata i redefinisanje pozicije naše države na takvoj svetskoj areni, odgovor na pitanje ko smo, šta želimo/možemo, kuda idemo. Samim tim ono podrazumeva pažljivo definisanje sopstvenih prioriteta i kritičku procenu sopstvenih mogućnosti.

U pokušaju redefinisanja naše međunarodne pozicije, svakako je značajno što se nove vlasti trude da učine glasnim NE nerazumnoj konfrontaciji sa svetom, daljoj izolaciji zemlje. Tom opravadnom NE potrebno je, međutim, i podjedanko opravdano DA – razumnom traganju za realnim pretpostavkama sopstvene autonomije i nezavisnosti unutar procesa povezivanja sa svetom/Evropom. No, time se postavlja i ključno pitanje: da li uopšte postoji prostor za autonomni izbor kada je reč o učlanjenju u NATO? Da li je moguće razmišljati o bilo kakvim alternativama (npr. aktivna neutralnost, demilita-

¹ Institut za evropske studije; Fakultet političkih nauka, Beograd

rizacija Balkana uopšte) koje su takođe zasnovane na načelu saradnje, unutrašnjoj demokratizaciji i prozapadnoj solidarnosti? Ako ne, zašto? Da li zato što je učlanjenje u NATO ipak najbolji mogući, jedini izbor koji rešava naše bezbednosne probleme, ili zato što se unapred zna cena ukoliko se takav izbor ne učini?

Nakon prijema u Savet Evrope, učlanjenje u Partnerstvo za mir (PzM) je dospelo na na dnevni red, postalo je prioritetni strateški cilj. Iako to članstvo ne mora nužno da znači i prijem u NATO, pristupanje PzM svakako predstavlja prvi i nezaobilazni korak u tom pravcu. Izjave međunarodnih i domaćih zvaničnika poslednjih nedelja nagoveštavaju da realna opcija postaje ne samo članstvo u Partnerstvo za mir, već i u NATO. Izjava generalnog sekretara NATO, Džordža Robertsona, data prilikom posete premijera Zorana Živkovića sedištu alijanse 17. maja, da su vrata NATO programa PzM otvorena za Srbiju i Crnu Goru – to nedvosmisleno potvrđuje. Državni sekretar SAD, Kolin Paul, prilikom nedavne posete Srbiji i Crnogorije izjavio je da on SCG vidi u NATO-u. Domaći zvaničnici uveravaju međunarodne sa-govornike da su ispunjeni glavni uslovi za prijem u PzM, da je nova državna zajednica – smerajući ka evro-atlantskim integracijama – na pravom putu i da bi ulazak SCG u PzM, a u perspektivi i u NATO, doprineo regionalnoj stabilnosti i miru. Svoje građane uveravaju da je hod ka NATO-u istovremeno hod ka EU, te je pristupanje PzM npr. po rečima ministra inostranih poslova SCG, Gorana Svilanovića, ne samo značajno sa stanovišta bezbednosti, već predstavlja i dalji korak ka EU.

Na osnovu svega toga izgledalo bi kao da je opredeljenje za evro-atlantske integracije u sferi bezbednosti izvan bilo kakvih strateških dilema, da je izraz samoočiglednog cilja i potrebe, prirodan put ka pretvaranja SCG u normalnu članicu međunarodne zajednice. Međutim, za razliku od pozitivnog raspoloženje prema Evropskoj Uniji i široke podrške državnoj strategiji koja stremi ka pridruživanju EU, pitanje članstva u NATO nije ni izdaleka predmet takvog širokog konsenzusa. To potvrđuju istraživanja javnog mnjenja prema kojima se 4/5 građana protivi učlanjenju u NATO. Bombardovanje Jugoslavije od strane NATO sigurno da velikim delom objašnjava ovu uzdržanost, ali dileme nadilaze traumatične posledice bombardovanja. Pokušaćemo da ih osvetlimo rekonstrukcijom argumenata za i protiv učlanjenja u NATO.

Argumenti „za”

Argumente u prilog učlanjenju u NATO najsažetije je izneo predsednik SCG Svetozar Marović, izjavljujući da je to „realnost i potreba”. Dakle, po njemu, reč je o poželjnoj neizbežnosti. On, doduše, ukazuje da našoj zemlji ne prete velike vojne opasnosti, da ne očekujemo tuđe tenkove na granicama, niti je verovatno da će neko naše more ugroziti, kao što ni mi nikome ne pretimo i sigurno se nećemo upuštati u nove ratne sukobe, što sve na prvi pogled upućuje da nam je vojska suvišna, a NATO nepotreban. Međutim, to nije slučaj jer su nam i vojska članstvo u NATO potrebni za odbranu od „recidiva rata” koji su se preneli na civilno društvo u vidu terorizma, oružane

pobune, kriminala itd, tj. zbog novih bezbednosnih rizika. NATO kao najmoćnija vojna alijansa pruža bezbednosne garancije i omogućava bolje odgovore na nove bezbednosne izazove koje nijedna zemlja ne može sama da reši.

U sklopu argumenta o bezbednosnim garancijama koje NATO pruža, predočava se i mogućnost povoljnijeg rešenja kosovskog pitanja unutar Severnoatlantskog okvira. Tako V. Vekarić navodi da čl. 8 Okvirnog dokumenta PzM (usvojen u Briselu 1994.), predviđa izričitu obavezu konsultacije NATO-a sa svakim aktivnim članom Partnerstva koji uočava neposrednu opasnost po svoj teritorijalni integritet i bezbednost. (Pitanje je naravno, da li se obaveza konsultacije može protumačiti i kao bezbednosna garantija, ili je to, kako kaže Jovan Teokarević, jedna od brojnih iluzija novih pretendenata).

Drugi argument predočava da opredeljenje za EU podrazumeva i strategiju pristupanja u NATO-u, uprkos bombardovanju. Praviti razliku između integrativnih procesa unutar EU i NATO bilo bi nedosledno i nekoharentno. Put ka NATO-u, kao i put ka EU, prepostavlja unutrašnju demokratizaciju, poštovanje ljudskih i manjinskih prava, ostvarenu saradnju sa Hagom – znači, uspostavljanje konsolidovanog demokratskog poretku koji oipljivo doprinosi međunarodnoj stabilnosti. Dakle, samo ako težimo da postanemo deo sveukupnih integrativnih procesa koje podrazumevaju EU i NATO, mi postajemo i deo demokratskog sveta, karika stabilnosti i mira. Stav prema NATO-u stoga u našem slučaju postaje test demokratskih namera nove vlade. Istovremeno, uključivanjem u strukture NATO povećavaju se i perspektive pri-druživanja Evropskoj uniji.

Treći argument ukazuje da su sve bivše evropske zemlje socijalizma izrazile želju da postanu članice NATO, a jedan broj njih je to već i postao. Sličnu nameru su izrazili i svi naši susedi. Odnedavno takvu želju su izrazile i zemlje Zakavkazja – Gruzija i Azerbejdžan. Dakle, ukoliko bi bili isključeni iz integrativnih procesa oličenih Severnoatlantskom alijansom, SCG bi ostale „crna rupa” na bezbednosnoj mapi Evrope, usamljena, izolovana, inferiorna u odnosu na susede, potencijalni izvor nestabilnosti.

U prilog NATO-u se navodi i argument da članstvo podrazumeva sprovođenje neophodne reforme vojnih snaga, njihovu profesionalizaciju i modernizaciju, kao i uspostavljanje jasnih linija razdvajanja između civilnog i vojnog sektora, tj. uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom. Uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom bi bio dodatni znak unutrašnje demokratizacije, a njena modernizacija bi omogućila zajedničko dejstvo sa članicama alijanse, učešće u operacijama po ovlašćenju UN i OEBS.

Zagovornici NATO opcije, na osnovu dosadašnjih iskustva zemalja koje su postale članice PzM i NATO, dokazuju da cena pristupanja alijansi nije previsoka, tj. mnogo je manja nego što se to prvobitno predviđalo. Pored toga, pristupanje alijansi može da donese i ekonomsku korist. Mogućnosti ekonomskog dobitka se vide u potencijalnoj izgradnji vojnih baza i razmeštanju trupa na teritorijama novih članica. Zatim, članstvo u NATO-u otvara i mogućnost za intenzivniji priliv stranog kapitala, kome su bezbednosne garantije od velikog značaja.

Sumirajući sve pozitivne učinke koji bi proizašli iz našeg uključivanja u vojne strukture NATO-a, iz izložene argumentacije sledi da bi se postiglo pozitivno redefinisanje mesta SCG u evro-atlanstkim okvirima, tj. da bi se značajno „unapredila opšta pozicija” državne zajednice. Iz tih razloga, za-stupnici strategije u prilog pridruživanja NATO-u smatraju da neutralnost nije poželjna opcija (V. Vekarić), jer je nakon kraja hladnog rata saradnja među državama zamenila odnose antagonizma. Stoga je neutralnost izgubila svrhu, ispražnjena je od sadržaja. Pored toga, politika neutralnosti bi neminovalo vodila suprotstavljanju, sukobu sa NATO-om/Amerikom.

Argumenti „protiv”

Kada je reč o bezbednosnim garancijama, kritičari ukazuju da članstvo u NATO pruža vrlo uslovnu bezbednosnu garanciju jer ona prevashodno zavisi od interesa Amerike koja se ponaša kao globalni arbitar i ima odlučujući uticaj u okviru NATO. Paul Kagen, jedan od ključnih ideologa novog američkog konzervativizma, još je 1996. godine napisao da nije od presudne važnosti kada će NATO da se proširi – za godinu dana ili kroz pet godina – važno je da on ostane jak, aktivran, kohezivan i **pod odlučujućim američkim uticajem**. Njegovo stanovište upotpunjuje Z. Bžežinski koji je 1997, u knjizi *Velika šahovska tabla*, zaključio da će proširena Evropa i NATO dobro poslužiti kratkoročnim i dugoročnim ciljevima politike SAD, jer će proširiti domašaj američkog uticaja, a neće stvoriti Evropu koja bi u bliskoj budućnosti mogla da dovede u pitanje američke interese.

Sve izraženja spremnost jedine supersile da sama vojnim putem ostvaruje svoje interese i širi svoje prisustvo kršeći međunarodne pravne norme, ignorujući međunarodne institucije, većinsko svetsko mnjenje i otpore značajnih saveznika, postaje važnija od svake garancije koja sledi iz samog članstva u alijansi. To ilustruje i podatak da se Rusija našla na listi potencijalnih budućih meta SAD, uprkos svim međusobnim uveravanjima da je uspostavljeno novo strateško partnerstvo Rusije i SAD, uprkos činjenici da je Rusija u PzM, kao i da ima specijalni status u okviru NATO. Kada takva nedoslednost važi za Rusiju, to tim više važi za slabe i polu-periferne zemlje. Asimetrija moći ne može da garantuje simetriju bezbednosti.

Sudbina strana u budućim sukobima neće zavisiti ni od međunarodnih pravnih normi, niti obaveza koje proizlaze iz članstva u alijansi, već od interesa globalnog arbitra. Zbog toga protivnici ulaska SCG u NATO navode da bi ono u sadašnjim uslovima značilo potčinjavanje Americi, ratovanja za njene interese, uvećavanje broja sopstvenih neprijatelja (A. Đilas), jednom rečju uvećavanje bezbednosnih neizvesnosti. Umesto da bezbednosne integracije postanu čin povezivanju sa svetom, preti opasnost da nove članice vojne alianse postanu nemoćni taoci interesa svetskog hegemon-a.

Kada je reč o novim bezbednosnim opasnostima, kritičari uvažavaju da su se nakon kraja hladnog rata bezbednosni rizici promenili, ali ipak tvrde da između prirode novih opasnosti i karaktera vojne alianse ne postoji logič-

ka saglasnost. Za njih se postavlje pitanje da li novi bezbednosni izazovi izmiču instrumentariju koje podrazumeva Severnoatlantska vojna alijansa.

Kada se SAD opredelila za intervenciju u Avganistanu nakon terorističkog napada 11. septembra, mnogi analitičari su ukazivali da bi hvatanje pripadnika Al Kaide trebalo, pre svega, da bude policijska operacija, a potom sudska, dok bi delotvorna dugoročna borba protiv terorizma trebala da obuhvati socijalne i ekonomski mere kojim bi se rešavali najakutniji problemi siromaštva i diskriminacije – plodno tlo za regrutaciju terorista. To bi, ujedno, mogla da bude i opšta primedba upućena NATO-u i njegovom proširenju. Saradnja je nužna u rešavanju novih bezbednosnih izazova, ali ona ne može biti predominantno vojna ako se ne želi održavanje spirale nasilja i uvećavanje nestabilnosti.

Zalagati se za EU, a ne nužno i za ulazak u NATO nije po oceni kritičara nekonistentno, niti je tačno da je ulazak u NATO preduslov za članstvo u Evropskoj uniji. Članstvo u te dve organizacije se ni danas ne poklapa. Švedska i Finska, na primer, članice su EU ali ne i NATO, a Norveška je članica NATO-a, ali ne i EU. Međutim, njihovo savezništvo sa zapadnom alijansom nije sporno. Moguće forme saradnje sa NATO-om su višestruke i nisu apsolutno uslovljene članstvom u alijansi. Raspon modaliteta treba, dakle, ozbiljno razmotriti.

Nadalje, odnosi EU i NATO/Amerike nisu lišeni ozbiljnih tenzija, što je naročito pokazala američko/britanska intervencija u Iraku. Reakcije na razmimoilaženja sa delom evropskih članica („starom Evropom“) Amerika rešava unutrašnjim prestrojavanjima i savezima sa novoprimaljenim pro-američkim članicama, kao i planiranim premeštanjem svoje vojske i baza iz „Stare Evrope“ na Balkan. Nadalje, strategija jačanje autonomije Evrope u sferi bezbednosti, tj. težnja da se preuzme veća odgovornost za rešavanje sukoba na sopstvenom kontinentu, takođe je izvor evro-američkih tenzija. Da li će evro-američke napetosti nestati, a unutrašnja kohezivnost vojne alijanse se ponovo uspostaviti, ili će se eventualnim razvojem većeg stepena evropske autonomije u oblasti spoljne i bezbednosne politike podele obnavljati i uvećavati, naravno, vreme će pokazati. U svakom slučaju, strategija naše zemlje u sferi bezbednosti se ne može racionalno formulisati, a da se ozbiljno ne razmotre implikacije jednog i drugog mogućeg raspleta.

Argument da je preduslov za ulazak u NATO uspostavljanje unutrašnjeg demokratskog poretku, što podrazumeva i unošenje međunarodnih normi u unutrašnje zakonodavstvo i njihovo dosledno sprovođenje, te da je time članstvo poželjno, osporava se ukazivanjem da je zapravo reč o demokratiji podređenoj geostrategiji. Na takav zaključak upućuje i trenutni američki pritisak na SCG i zemlje u regionu da potpišu bilateralni sporazum kojim se obavezuju da neće izručivati američke građane stalnom Međunarodnom kričićnom sudu. Američki zahtev je uslovljen vojnom pomoći i drugim posrednim oblicima finansijske podrške. On prepostavlja kršenje samog načela (usvajanje i pridržavanje međunarodnim pravnim normi) koje se postavlja kao preduslov učlanjenja u NATO. Očigledno da zahtev za demokratizacijom ne podrazumeva da je spoljna politika sfera demokratske volje kada je reč o sla-

bim, ekonomski zavisnim državama. Nadalje, tvrdnja da se odlaganjem definisanja odnosa prema NATO-u usporava unutrašnja demokratska konsolidacija je lažna uzročno posledična veza. Imperativ demokratizacije mora dolaziti iznutra, njegovi nosioci moraju biti prevashodno lokalni socijalni i politički akteri, a njegova konsolidacija mora počivati na izgradnji čvrstog institucionalnog okvira. Mnogo je prirodnije spoljnu podršku demokratskoj konsolidaciji tražiti u okviru EU, nego u okviru vojne alijanse.

Cena ulaska u vojne integracije (1,5-2,5% BND), ma koliko bila niža nego što se prvo bitno predviđalo, prevelika je, tvrde kritičari, za jedno osiromašeno i ekonomski ruinirano društvo kakvo je naše. Cena je prevelika sa stanovišta naših razvojnih prioriteta i resursa kojima raspolažemo. Unutrašnja demokratska konsolidacija zavisi prevashodno od socijalnih i ekonomskih boljitetaka, a oni se ne mogu ostvariti vojnim instrumentima, niti značajno pospešiti pristupanjem u NATO.

* * *

Izlaz iz nedoumica koje proizlaze iz dvostrukе argumentacije bio bi lakši kada bi na delu bilo jačanje multilateralnosti, vladavine prava i demokratije na globalnom nivou, i, transformacija Amerike u „benevolentnog hegemonu” koji je u stanju da „samodisciplinuje” (Robert Maknamara) sopstvene interese. Pošto je to izvan naših moći, u datim okolnostima prioritet treba da bude ekonomsko, političko povezivanje sa EU, a u sferi bezbednosti naša strategija **treba da se zadrži na pristupanju PzM**, širokim okvirom koji dozvoljava i samostalno definisanje mere i oblika vojne saradnje.

Mirjana Vasović¹

Dosmisao (ili „cenzura realnosti“)

I

Kada se poznata istorijska epizoda sa pokušajem američke invazije na Kubu, u Zalivu svinja, daleke 1961. godine, okončala tako strašnim fijaskom, najupečatljivija reakcija cekolupne javnosti mogla je da se svede na pitanje koje će, znatno kasnije, sebi i svojim saradnicima, postaviti i sam predsednik Kenedi: „Kako smo samo mogli da budemo tako glupi?“. Ova politička odluka, koja je rezultirala jednom od najpogubnijih i moralno najsramnijih avantura u istoriji američkih država, brižljivo je, naime, bila planirana od strane male grupe ljudi (predsednika, njegovih saradnika i savetnika) koji su, svi redom, slovili za visoko kvalifikovane i politički obaveštene, a pri tom još i snažno ubedene u ispravnost svojih ideja, generalno usaglašene oko postavljenih ciljeva i duboko posvećene i odane služenju svojoj zemlji i predsedniku. Kako je, onda, zaista, ovakva, visokoparna, družina mogla da smisli tako nerealan plan i zdrušno se zalaže za realizaciju tako očigledno glupih i pogrešnih političkih odluka?

Ovo pitanje, koje je dugo mučilo i same političke aktere, izneditrilo je, u stilu poslovično pragmatičnog američkog duha, posebnu teoriju (mešavinu socijalne psihologije, političke nauke i istorije) koja se upravo bavi tako značajnim društvenim problemom: *istraživanjem psiholoških prepostavki stvaranja loših političkih procena i donošenja pogrešnih odluka koje vode ka fijasku neke (odnosno, svake) politike*. Imajući u vidu totalan fijasko današnje DOS-ove politike na svim planovima društvenih reformi – fijasko kome su prethodile, i uprkos kome i dalje opstaju izrazito stupidne, neracionalne, kontraproduktivne, a bahate političke procene i odluke njegovih lidera – ne možemo a da se ne zapitamo o čemu se tu, zapravo, radi i kako je tako nešto – društveno, politički i psihološki – uopšte moguće. Pitanje je, zapravo, možemo li, oslanjajući se na osnovne prepostavke i analitičke modele ovakve jedne psihološke teorije o genezi politički štetnih odluka koje se donose u malim grupama političkih poslenika, da osvetlimo prave uzroke takve pojave koja se događa i u nas, u ovim burnim postmiloševičevskim i postdinđićevskim vremenima. Kako je moguće objasniti uzroke fenomena koji nas je pratio decenijama, koji nas prati i dve godine posle rušenja Miloševićeve vlasti i koji ponovo, kao i ranije, preti nadirućom kolektivnom katastrofom čije je ishodište nije ni u čemu drugom do u odlukama koje se donose u samom vrhu političkog rukovodstva zemlje?

¹ Fakultet političkih nauka, Beograd; CLDS

Valja reći da u startu možemo da odbacimo, tako prigodno i popularno, objašnjenje kojim se političke avanture ove vrste² objašnjavaju pukim pokušajima da već uveliko klimava politička vlast obezbedi sebi, kakvu-takvu, podršku naroda ishitrenim „rešavanjem” nekog gorućeg društvenog problema. Mada je populizam, po pravilu, u osnovi svake gluposti koju vlast napravi, i mada se takvo objašnjenje čini koliko privlačnim, toliko i višekratno istorijski potvrđenim, ono je, ipak, nedovoljno. Takođe, bilo bi analitički neozbiljno prihvati takо uobičajeno i učestalo opravdanje koje lideri DOS uporno nameću javnosti posle svakog svog neuspeha, a po kojem su sve gluposti koje prave i svi neuspesi tek posledica nagomilanih problema iz *bivših* vremena i (za)ostataka skrivenih ili infiltriranih elemenata *bivše* vlasti. Ovakvo objašnjenje, naime, samo po sebi neubedljivo (imajući u vidu sve oblike postkotobarskih i postmartovskih čistki i smenjivanja, proganjanja i hapšenja, otvorenih ili prikrivenih lustracija, kojih nikada nije dovoljno), predstavlja tek saставni deo složene socijalnopsihološke simptomatologije o kojoj će ovde biti reči, a čiji su uzroci znatno dublji. Lideri DOS-a, kako iz analize koja se zasniva na modelima pomenute teorije proizlazi, mogu se, pre svega, posmatrati kao žrtve osobene patologije *grupnog mišljenja i promišljanja stvarnosti*, svojstvenih malim grupama političkih lidera koji su u poziciji da donose ključne političke odluke (politbiroi, predsednički kabineti, vrhovi službe bezbednosti, ministarski saveti) u situacijama drastičnih političkih kriza. Ova vrsta kolektivne svesti, koju ćemo podrobnije opisati i ilustrovati – ne samo zbog svoje simptomatologije, već i zbog društvenih posledica koje ostavlja – dovodi se u vezu sa Orvelovom negativnom utopijom, 1984. Stručnom terminologijom izraženo, ona se određuje kao „slabljenje mentalne efikasnosti, opažanja i testiranja realnosti i moralnog prosuđivanja koje nastaje pod uticajem unutargrupnog pritiska”. U skladu sa terminologijom Orvelovog *novogovora* ovakav način promišljanja stvarnosti možemo nazvati *dosmisao* ili *do(s)mišljanje* čije je *psihološko značenje*, kako i u naslovu stoji – *cenzura realnosti*. I to sa dobrim razlogom.

II

Mada su lideri DOS-a i ranije imali problema sa pouzdanošću svojih ocena i opažanja društvene i političke realnosti, ubistvo premijera Đinđića predstavljalo je kulminaciju u ovom pogledu. Najdrastičniji primer jeste upravo nastanak mita o zemunskom klanu (proizведен u propagandne svrhe, u sopstvenoj, DOS-ovoј, bezbednosno-informativnoj kuhinji), čije su prve žrtve, paradoksalno, bili oni sami. Taj mit, i svi drugi koji su ga pratili, pred-

2 Dva su razloga zbog kojih ovde ne navodim konkretne primere neracionalnih, kontraproduktivnih, a bahatih političkih odluka koje je DOS-ovska vlast donosila u periodu od svog dolaska na vlast, a posebno posle ubistva Đindića: prvo, to bi znatno produžilo tekst; drugo, ne verujem da bi takvo nabranjanje ikome u ovoj zemlji, osim, možda, neposrednim političkim akterima o kojima je reč, uopšte bilo neophodno.

stavljao je ne samo paradigmu potpune distorzije stvarnosti na simboličkom planu, već je poslužio kao opravdanje i kao smernica za preduzimanje niza iracionalnih i dehumanizujućih aktivnosti koju je ova vlast sprovela protiv velikog broja, pa i čitavih kategorija, građana koji žive u ovoj državi.³ Ako prenebregnemo, za trenutak, ove drastične primere i vratimo se na svakodnevni politički život i aktivnosti lidera DOS-a, karakteristike i simptomi *dosmisli* u donošenju političkih ocena i odluka prikazuju nam se u još jasnjem vidu. Takva jedna, uobičajena, unutardosovska situacija – nedavna medijska prepucavanja, optuživanja i blaćenja jednih, praćena prikrivenim ili otvorenim navijanjima ili podmetanjima drugih, a sve pod plaštom „jedinstva” i „sloge” u koaliciji – nude izobilje analitičkog materijala na kojem je moguće demonstrirati osnovne simptome ovakvog načina mišljenja i do(s)mišljanja.

U osnovi iskrivljenog opažanja i promišljanja naše društvene i političke stvarnosti od strane najužeg DOS-ovog rukovodstva (pa i Vlade Srbije u celini) leži jedan nerealan, nesamokritički, ekstremno pozitivan, auto-stereotip koji se može izraziti tvrdnjom: „Mi smo veliki tim i stoga...” Iza čega onda sledi niz (samo)iluzija, koje predstavljaju pojedinačne simptome osobnog dosovskog grupnog mišljenja koje smo označili kao *dosmisao*.

1. Prva među njima jeste *iluzija nepogrešivosti i nepovredivosti* koju deli većina članova Predsedništva DOS i Vlade Srbije, što onda stvara izuzetan, a nezasnovan, optimizam i „hrabrost” da se preuzme ekstremni politički rizik. U praksi to znači srljanje u političke i ekonomski odluke, obično na štetu drugih, tj. države i društva u celini. U idealnotipskom obliku (u teoriji) ona se obično svodi na implicitnu tvrdnju poput ove: „Mi smo bolji i jači od bilo koga ko je protiv nas; niko i ništa nas ne može pobediti”. Upravo je ova iluzija sadržana u oholosti sa kojom dosovi pregovarači u procesu harmonizacije Srbije i Crne Gore odbijaju da svom narodu, medijima, pa i ekspertima, pruže najosnovnije podatke i informacije o ishodima dosadašnjeg usaglašavanja, izuzimajući „netransparentne” izjave i apstraktne „procente usaglašenosti”. Istu (da ne kažem Miloševićevu) oholost pokazuje i Čedomir Jovanović tvrdeći u jednom intervjuu da on neće više da se bavi zaludnim objašnjenjima narodu (čak ni svojim roditeljima) toga šta „mi radimo” i šta je za Srbiju dobro. U sličnom stilu, sada već bivši ministar poljoprivrede, Veselinov, ovenčan sličnim oreolom nepogrešivosti (i još ponečeg), hladno je odgovorio na primedbe poljoprivrednika o posledicama svoje odluke da se smanje površine zasejane pšenicom da se to, u stvari, pokazalo kao sasvim ispravan potez pošto je tako i šteta od suše ispalila manja (sic!).

2. Osećanje da se pripada uticajnoj, pobedničkoj grupi koja u rukama drži budućnost zemlje kod najviših predstavnika DOS-a i Vlade, nadalje, nezasnovano osnažuje osećanje moralne superiornosti koja se, inače, po pravilu, brka sa političkom moći. *Nekriticko verovanje u inherentnu moralnost male grupe izabranih* navodi njene članove da ignorisu etičke ili moralne posledice svojih odluka. Neustavno uvođenje vanrednog stanja, tj. kako je slikovito re-

³ O socijalnopsihološkoj prirodi i socijalnoj funkciji mita o zemunskom klanu, drugi put, na drugom mestu (Vid.: „Asasini: Klan se klanom ubija”, članak u pripremi za objavljivanje)

kao Slobodan Antonić, stavljanje celog naroda u zatvor da bi se uhvatila šačica kriminalaca (i, usput, eliminisao po koji politički protivnik), samo je najekstremniji izraz ovakvog grupnog, dosovskog, moralnog narcizma, s jedne, i njihove totalne etičke neodgovornosti, s druge strane. Bilo je potrebno 42 dana, 12 hiljada privedenih i uhapšenih, 3 hiljade zadržanih pod istragom, od kojih je svega 45 (po nekim izvorima 27) nedvosmisleno okriviljenih – da bi se narod oslobođio hipoteke moralnog podozrenja i sumnjičenja za veze sa kriminalom od strane svoje političke elite. Svega par sati bilo je potrebno najvišim predstavnicima DOS, okupljenim u Vladi, da zaključe kako je (prema saopštenju za javnost): „U iscrpnom, tolerantnom i veoma otvorenom razgovoru... ustanovljeno da niko iz izvršne vlasti ni danas ni ranije nije bio uključen u bilo kakve kriminalne aktivnosti, da nije bio povezan sa kriminalcima ili kriminalnim grupama, niti da je štitio bilo koga od njih” a takođe, prema saopštenju, da „državni organi ni u jednom slučaju nisu angažovali kriminalce ili kriminalne grupe u obavljanju svojih poslova i zadataka” (*Glas*, 28. 5. 2003). Dosovski moralni bard, Mićunović, šta više, zaključuje da i: „ako se u nekoj istrazi ispostavi da je neko od članova Vlade bio umešan u kriminal, taj će odgovarati i *to će imati veliku težinu, jer je poricao*” (*Glas*, 29. 5. 2003, (podvl. moja)). Biser na krunu stavlja Bojan Pajtić, šef poslaničkog kluba DOS-Reforma Srbije, koji, očigledno, smatra da su oficijelna preispitivanja moralnosti (čitat: hapšenja) rezervisana samo za puk, dok je za ispitivanje eventualne umešanosti članova Vlade u kriminal dovoljna i „lupa javnosti”: „Ne verujem da bilo ko od članova Vlade podržava kriminal... (budući da je) ... kod nas kriminal žigosan i pod stalnom je lupom javnosti, tako da bi se takvom pojedincu (u Vladi) odavno ušlo u trag” (*Glas*, 21. 5. 2003).

3. *Kolektivna racionalizacija* jeste uobičajen psihološki mehanizam koji članovima dosovskog klana pomaže da prenebregnu eventualna upozorenja koja bi ih mogla navesti da preispitaju pretpostavke na kojima su zasnovali svoje prethodne političke odluke. Svaki put kada postoji pretnja da unutrašnji politički moral, pod pritiskom društvenih činjenica, posustane ili spoljna podrška njihovim odlukama bude uskraćena, nalazi se spasonosna formula, obično u vidu floskula na koje je javnost već oguglala. Nekadašnja odlučna borba protiv Miloševića i bivšeg režima sada je ustupila mesto odlučnoj borbi protiv organizovanog kriminala: „Utvrđili smo osnovne prioritete u narednom periodu, a to su nastavak odlučne borbe protiv svih vidova organizovanog kriminala i korupcije, donošenje novog srpskog ustava, projekat pristupanja evropskim i evroatlantskim intergracijama, nastavak sprovođenja državne strategije za Kosovo i Metohiju i nastavak reformi” (Živković, *Glas*, 28. 5. 2003). „Vlada neće posustati u borbi protiv organizovanog kriminala... koja je... prioritet u radu svih nadležnih državnih organa” (*Glas*, 23. 5. 2003). „Predsedništvo DA zatražilo je hitan sastanak Predsedništva DOS i nedvosmisleno izjašnjavanje o spremnosti da se istinski i bez izuzetka obračuna sa svim prošlim i sadašnjim pojavama zloupotreba, korupcije, povezanosti kriminala i pojedinaca u vlasti” i „očekuje od svih stranaka DOS da sprovedu odlučnu akciju u čišćenju društva od svih vidova kriminala” (*Glas*, 23. 5. 2003). Nezasnovani politički optimizam često je upravo rezultat ovakvog

mehanizma praznog samozavaravanja: „Otkad je nastao, DOS je osuđen na propast, ali je uprkos tome opstao” (Tadić, Glas, 24. 5. 2003). Kolektivna racionalizacija, koja označava i kolektivan raskid sa realnošću, potpomognuta je *kreativnim* čitanjem nalaza raznih (uglavnom telefonskih) anketa o popularnosti stranaka i lidera, a posebno onih koje se sprovode u režiji Srđana Bogosavljevića. U njima je, naime, po pravilu (kako to uvek biva u igri „gluvih telefona“) $2 + 2 = 5$.

4. *Stereotipna predstava o političkim rivalima i neprijateljima* – koji se smatraju ili suviše zlim da bi se sa njima uopšte pregovaralo, ili suviše slabim i glupim da bi vredelo uzdržati se od rizičnih političkih poduhvata i odluka usmerenih na bezobzirno omalovažavanje ili potiskivanje njihovih interesa i ciljeva – takođe je upadljiva odlika dosovskog promišljanja ovdašnje političke stvarnosti. Dokidanje parlamentarizma (potpomognuto kradom i prekradom poslaničkih mandata), koje je u nas završnoj fazi, krajnji je izraz i ishod ovakve prakse na institucionalnom nivou. Ista bezobzirnost, međutim, leži u osnovi odbijanja da se raspišu vanredni parlamentarni izbori koje zahteva ne samo parlamentarna opozicija, već i većina drugih uticajnih stranaka, nevladinih organizacija i naroda u celini. Satanizacija ili omalovažavanje političkih protivnika u *dosmišljanju političke stvarnosti* obično je udruženo sa ispoljavanjem kolektivnog narcizma i racionalizacije: „Mi smo svesni ogromnog ugleda i podrške koju u ovom trenutku imamo u narodu, ali mi to doživljavamo kao podršku za nastavak i sprovođenje započetih reformi, zato smatramo da su prevremeni izbori nepotrebni i da ova Vlada i Skupština treba da nastave reforme i poslove koji su započeli. Naravno, izbora se ne bojimo i za njih smo kao velika i ozbiljna stranka uvek spremni” (Čomić, Glas, 21. 5. 2003). Možda je, u ovom smislu, najupečatljiviji utisak ostavio manir zvaničnih saopštenja u produkciji Beba Popović, MUP&comp, ubičajen u vreme vanrednog stanja, u kojima su upućivane otvorene pretnje opozicionim liderima, a zahtevi za izborima otvoreno izjednačavani sa subverzivnom i kriminalnom aktivnošću „onih koji su očigledno povezani sa pripadnicima zemunskog klana” (Svi listovi i elektronski mediji, 12. 3–22. 4. 2003).

5. *Direktan pritisak na svakog člana grupe koji se suprotstavi*, tj. istakne jake argumente protiv grupnih stereotipa, iluzija ili, po opšte dobro, pogubnih postupaka i odluka – pri čemu se jasno stavlja do znanja da je takav vid neposlušnosti nešto suprotno onome što se od lojalnih članova očekuje – sledeća je karakteristika dosmislenog poimanja demokratske političke prakse i stvarnosti. To je, ujedno, centralna tema svih, pa i nedavnih, na tako volše- ban način izglađenih, unutardosovskih prepucavanja u okviru Vlade Srbije. Pritisci ka uniformnosti mišljenja sprovođe se po formuli: „Ako se pojedinac ne slaže sa timom on je taj koji nije i nikako ne može biti u pravu”. Koštunića je prvi koji je zbog svog „legalizma” označen kao onaj koji odstupa od norme. Zbog toga je, i kad je sa njima delio vlast, a posebno kad ju je izgubio, bio izložen stalnim pritiscima ostalih lidera DOS, a u toku vanrednog stanja i „zasluženo” kažnjen (pretnjama, optužbama za veze sa Klanom, hapšenjem bliskih saradnika i sl.). Inače, razmere ostrašćenosti koju Demokratska opozicija Srbije ispoljava prema „mangupima iz svojih redova” idu do granica iz-

daje osnovnih principa i ideja oko kojih je koalicija okupljena. Tako se, još i danas, posle ukidanja vanrednog stanja, većina dosovih lidera, u obračunu sa svojim disidentima, rukovodi principom: „Draga mi je demokratija, ali mi je Koštunica mrskiji” (što se očituje i u činjenici da njegov savetnik, Rade Bulatović, još uvek, iz javnosti nepoznatih razloga, robija).

Čović je, međutim, taj koji je i bukvalno, na sopstvenoj kičmi, iskusio efekte ovakve strategije. Njegov pokušaj da uzvratí Imperiji udarac okončan je, naime, javnim pokajanjem. Pritisici zbog „neposlušnosti” išli su od naizgled benignih prekora („Izgleda da svuda postoje problemi, jedino tamo gde on radi ne postoje. Ispada da samo on radi ispravno, a drugi ne” (Trajković, Glas, 20. 5. 2003)), do otvorenih optužbi za laganje i pretnji krivičnom prijavom od strane onih koji su bili, ili su se i sami osetili prozvanim (Saopštenje MUP i BIA; izjava Č. Jovanovića, Glas, 20. 3. 2003).

6. U zajednici totalitarne *dosmisli* onaj koji sumnja uvek izvuče deblij kraj, pa tako i Čović. Njegov slučaj pokajanja jasan je primer *samo-cenzure*, tj. dobrovoljnog susprezanja sopstvenih sumnji i pitanja koja se članovima grupe mogu spontano nametnuti, ili minimiziranja značajnosti protivrazloga koji bi mogli da naruše deklarativen grupni konsenzus oko jednom donesenih političkih odluka. Tako je isti onaj Čović koji je na konferenciji za štampu svoje stranke (23. 5. 2003) izjavio sledeće: „Tako potreбno zajedništvo DOS i Vlade Srbije ne može se čuvati na zataškavanju, skrivanju istine ili prljavoj kampanji protiv onih koji traže istinu”, samo pet dana kasnije, posle sastanka u Vladi, zadovoljno objavio nešto sasvim drugo: „Moram da kažem da zbog kompromisa nisam baš uvek srećan, ali u ovom trenutku mogu jasno da izgovorim da sam zadovoljan. Dogovorili smo se da ono što bi bilo sporno sada ostavimo po strani i da se bavimo prioritetima. Ostali smo pri određenim mišljenjima oko svih stvari, ali ovo očigledno nisu vremena za odgovore” (Čović, Glas, 28.5.2003). Pokajanje „zabludelog” člana tima „overio” je i sam premijer Živković koji je, na pitanje šta će biti sa članovima Vlade koji se ne budu pridržavali dogovorenih principa, odgovorio da su „ovom diskusijom otklonjene sve njegove sumnje i dileme” (Glas, 28. 5. 2003).

7. Rezultat ove igre potiskivanja ličnih sumnji, s jedne, i pritisaka ka uniformnosti mišljenja, s druge strane, jeste *zajednička iluzija o jedinstvenosti* u pogledu iznesenih ocena i donetih odluka koje odgovaraju stanovištima većine. Svi se moraju složiti oko pravaca akcije koji su preuzeti. Iluzija jedinstvenosti često se pothranjuje lažnom pretpostavkom da čutanje na sastancima tima uvek znači slaganje. Često je za to dovoljno izvojevati „dogovor o nenapadanju”, kako se to u našem slučaju i desilo: „Članovi Vlade Srbije su se dogovorili... da će Vlada nastupati u daljoj borbi za reforme kao jedinstvena ekipa, što je obaveza prema sopstvenom programu i pokojnom premijeru Zoranu Đindjiću, a posebno prema Srbiji i njenim građanima” „Sve nesuglasice između članova Vlade rešavaće se u međusobnim kontaktima, a ne preko medija” (Saopštenje Vlade, Glas, 29. 5. 2003). „Mislim da je krajnje vreme da ljudi koji sede u srpskoj vladi, ako ne mogu da pomognu u toj vladi, odu iz nje, ili *sede u njoj ne smetajući* (sic!)” (Živković, Glas, 23. 5. 2003, podvl. moja). Katkada je, u tom cilju, dovoljno podsetiti članove tima na njihovu

istorijsku ulogu ili se pozvati na vraćanje „izvornim načelima” DOS-a: „PDS se uvek zalagao za akcione jedinstvo Vlade što bi omogućilo da DOS ispunи svoju istorijsku ulogu (Perišić, 29. 5. 2003). Međutim, različiti vidovi disciplinovanja „devijantnih” članova su takođe prisutni. „Za onoga ko mimo dogovora bude kritikovao Vladu i DOS, smatraće se da je istupio iz Vlade odnosno DOS-a. U koaliciji DOS se mora uvesti disciplina i više se ne sme izlaziti sa nekim destruktivnim predlozima za njeno razbijanje” (Mićunović, Glas, 27. 5. 2003). „Ne može se biti u DOS-u i protiv njega, biti istovremeno vlast i opozicija. Neki ljudi moraju da se opredede da li će i dalje biti u orkestru koji mora da svira u interesu građana. *Taj orkestar nije raštimovan, mada ima par njih koji ne sviraju po partituri* (Batić, Glas 24.5.2003, podvl. moja).

8. Upravo ovakva *pojava samoproklamovanih „čuvara Istine”* – članova koji „štite” Predsedništvo DOS i Vladu od svih nepodobnih i drugačijih informacija – onih koje bi mogle uzdrmati zajedničku uverenost u sopstvenu efikasnost i visoku moralnosti donesenih političkih odluka – predstavljaju prepreku za ma kakav pokušaj naknadnog samopreispitivanja i samokorigovanja. Svako ko odstupi od „linije” i ne složi se sa drugima, mora biti vraćen u „vrstu” što je moguće pre i oni su tu da to obezbede. Zvalo se to „Ministarstvo istine” ili, modernije, „Odbor za kulturu i informisanje”, zadatak mu ostaje isti: da osudi „neproverene, lažno potpisane i naručene (sic!) tekstove” koje plasiraju „retrogradne snage u medijima”, „ne odustajući od ideja da plasiranjem neistina ponovo stvaraju atmosferu nepoverenja prema državnim organima”, „relativizuju rezultate (njihovog) rada” (a pre svega „demokratske policije”), te na taj način „dugoročno gledano, ruše bezbednost Srbije” (redom: saopštenje Odbora; saopštenje ministra Lečića; izjava potpredsednika Koraća; izjava Šutanovca; Glas 30. 5. 2003). Rezultat toga jeste cenzura sopstvene svesti o realnosti, koja vodi donošenju pogrešnih i štetnih političkih odluka, čiji su efekti po građane i državu pogubni i poražavajući. Takva je bila odluka američke vlade da sa 1.400 kubanskih izbeglica napadne 200 hiljada obučenih vojnika u Zalivu Svinja, daleke 1961. godine; takva je i odluka „demokratske” vlasti u Srbiji, marta 2003. godine, da zbog ubistva jednog svog člana celom društvu uvede vanredno stanje i pohapsi 12 hiljada građana ne bi li uhvatila dvadesetak kriminalaca.

9. Sastavni deo ove simptomatologije *dosmisli* jeste „meka” poslušnost članova autoritetu grupe koja je uslovljena nekritičkom idealizacijom njenog vrhovnog vođstva. „Mi imamo velikog i mudrog vođu čije ideje i pravce moramo slediti i na koga se moramo ugledati”. Ukoliko, kao u ovom slučaju, vođa nije više među živima, ova vrsta idealizacije, pa i njom uslovljeno konformiranje i poslušnost, dodatno izmiču riziku bilo kakvog, eventualnog, pokušaja testiranja realnosti.

III

U političkoj istoriji sveta, naravno, ovakvi simptomi nisu retkost i, kako što mi najbolje znamo, podjednako su karakteristični za sve sisteme vlasti.

Nezavisno od njenih konkretnih i neposrednih socijalnih uzroka (situacije krize), ova vrsta mišljenja, po pravilu, nastaje kao proizvod konformizma. I drugde, kao i u nas, ona je proizvod besomučnog, neprirodног, nastojanja ljudi, koji političku stvarnost i budućnost društva sasvim različito vide, da po svaku cenu ostanu „u kolu” sa drugima, a to znači na vlasti. Konformiranje pobedničkoj većini, po svaku cenu, održavanje veštačkog jedinstva političkih „baba i žaba” unutar Koalicije koja puca po svim šavovima (posebno posle smrti lidera koji ju je veštim pregovorima i dogovorima, ucenama i kupovinama, držao na okupu) čini da članovima pobedničkog tima više nije važno šta se u društvu stvarno dešava i šta realno valja činiti (tj. šta pojedinci, kao odgovorni politički akteri, zaista misle i kakva rešenja i odluke smatraju primerenim dатој društvenoj i političkoj situaciji). Važno je jedino dobro proceniti šta se od njih u grupi očekuje da vide i kakvu odluku drugi iz grupe smatraju prigodnom. To je *par excellence* klanovska svest koja u svojoj osnovi nema nikakvu veliku političku ideju, projekat ili program (pa ni program reformi) već proističe iz *bratstva po vlasti* – čvrsto ujedinjenog jedino u borbi protiv zajedničkog neprijatelja (svih onih koji tu vlast na bilo koji način potkušavaju da ugroze ili, čak, samo da je ospore). Pripadnici klana se uvek osećaju spolja ugroženim, pa se i ova vrsta svesti neprestano hrani paranoidnim idejama. Ona je selektivna u odnosu na informacije iz okoline i u tom smislu uvek predstavlja svojevrsnu cenzuru realnosti. Pogrešne procene realnosti čine autističnu *dosmisao* neefikasnom u rešavanju problema koje društvena stvarnost nameće i upravo je to razlog zbog kojeg se, tako dugo i jalovo, bavi isključivo samom sobom. Klanovsku psihologiju, takođe, po prirodi stvari, karakteriše neprijateljski odnos prema okolini i stoga ona, po pravilu, vodi upotrebi nasilja. Kada je reč o klanovima koji deluju izvan zakonskih okvira, to je mahom neposredovano (ulično) nasilje. Ako se, pak, *vlast* zasniva na klanovskoj svesti, onda (kako iz iskustva znamo) nije retka pojava instrumentalizacije *državnog nasilja* u zaštiti partikularnih interesa.

Pitanje koje ostaje za neku buduću analizu jeste da li se ovakva vrsta *dosmisli* javlja samo pod uticajem kriznih političkih situacija (pod pritiskom *neposredne opasnosti* kojoj je grupa na vlasti izložena). Ili, možda, neki trajniji *institucionalni faktori* doprinose tome da se na položaje biraju i postavljaju pojedinci koji su podložniji svim oblicima predrasudnosti. Da li, možda, samo ustrojstvo sadašnjih političkih institucija u Srbiji omogućava promociju osoba koje su *najmanje* pogodne za vrhovno komandovanje i odlučivanje? Da li to, možda, u ovom trenutku, predstavlja takav sistem institucija u okviru kojeg se uistinu kreativan politički lider može pojaviti ne samo kao izuzetak, već kao neko ko je uspeo *uprkos* sistemu? U tom kontekstu, jedina dobra strana predloženog Zakona o lustraciji, koji su lideri DOS-a (potpuno u stilu *dosmisli*) osmislili, jeste to što predviđa da se lustracija odnosi i na period od narednih deset godina. To ostavlja, istina slabašnu, nadu da bismo još mogli bez njih ući u Evropu.

Danijel Cvjetićanin¹

Kriza spoljnog duga

Krugovi zabrinutosti

Posle pobede demokratskih snaga na izborima u septembru 2000, građani naše države bili su ubeđeni da će, pod rukovodstvom nove vlasti i uz snažnu finansijsku podršku međunarodne zajednice, uspeti da preokrenu obrušavajući trend privrednih aktivnosti, koji se, u to vreme, kretao jedva oko polovine nivoa iz 1990.² Čak su i ekonomski eksperți, ne bez razloga, verovali da će ukidanje sankcija i mogućnost izlaska naših preduzeća na svoja stara (i nova) tržišta u svetu, omogućiti našoj privredi da lakše preboli tranzicioni šok (pad proizvodnje i zaposlenosti), pošto je „cenu tranzicije” skupo platila u periodu ekonomske blokade. Oni koji su za deset godina prepatili mnoge ekonomske i druge muke, mislili su da će ih „mimoći čaša” tranzpcionog šoka, i da ih od 2001. očekuje vedrija ekonomska budućnost.

Dobra volja međunarodnih prijatelja demokratskih promena nije bila sporna, pa su i očekivanja donacija, direktnih investicija i kredita iz inostranstva bila visoka. Moramo da primetimo da ta očekivanja nisu izneverena, ali su efekti upotrebe ovih sredstava bili istinski razočaravajući.

Stariji (možda ne i zreliji) analitičari naših ekonomskih prilika, sećaju se talasa povoljnih međunarodnih kredita u drugoj polovini osme dekade prošlog veka. Mnogima od njih u ušima još uvek zvone gromke pohvale eksperata međunarodnih finansijskih organizacija iz perioda kada su nam ti krediti odobravani. Hvaljeni smo zbog uspešnih (tadašnjih) ekonomske reformi (bili smo, zaista, najnaprednija socijalistička tržišna privreda), razvoja demokratije i pluralizma u okvirima jednopartijskog sistema, i sve je bilo odlično dok nije došao trenutak (istine) kada je kredite trebalo vraćati. Niko ne želi ni da se seti ostatka priče o reprogramiranju dugova, kao ni drugačijih tonova u ocenama MMF-a i Svetske banke. Ti krediti su, po mišljenju mnogih, prouzrokovali veliku dužničku krizu u drugoj polovini osamdesetih godina, a ta kriza je, verovatno, slomila „privrednu kičmu” bivše SFRJ.

U ekonomskoj nauci nije sporan stav da privrede u kojima ne postoji **efikasan sistem alokacije kapitala** ne mogu da ostvare veće koristi od finansijskih priliva iz inostranstva. Nažalost, naša privreda je i u sedamdesetim godinama bila, a i danas je, jedan takav primer. Sećajući se toga, oni kojima

1 Ekonomski fakultet, Beograd

2 U poređenjima sa 1990. godinom, u ekonomskim analizama se često zapostavlja (ili „zabranjava”) činjenica da je dekada 1981-1990. bila dekada privredne stagnacije. Analitičari su stanje privrednih performansi u tom periodu smatrali „nepodnošljivim”.

ekonomска struka nije strana osetili su neprijatnu zebnju kada su, u predizbornoj kampanji 2002, čuli predsedničkog kandidata G17 (plus) kako se, u deklaraciji svom narodu, hvali (možda i prekomerno) sposobnošću da obezbedi nove inostrane kredite za zemlju u kojoj je mehanizam alokacije kapitala još u samom začetku, a halapljivost skorojevića gladnih moći i novca (a sironašnjih konstruktivnim idejama) na zavidno visokom nivou.

Prvi glasovi o zabrinutosti zbog dužničke krize počeli su, izgleda, kao reakcija na hvalisavost predsedničkog kandidata, ali je kasnije, širenje te zabrinutosti sledilo sopstvenu logiku.

U oktobarskom broju mesečnog časopisa za političke analize „Prizma” (2002. godine), objavljen je prilog Danka Đunića „Srpski dug i Londonski klub”. Članak upozorava na visok nivo spoljnog duga i brzinu njegovog uvećavanja prema članicama Londonskog kluba (kamatne stope iznose 7,5% godišnje, dok su već tada bile, a i danas, kamatne stope na svetskom tržištu prepolovljene). D. Đunić je ukazao na potrebu ozbiljnijih profesionalnih priprema za pregovore i za njihovo, što skorije, pokretanje, pošto „taksimetar neu-moljivo otkucava” (istu metaforu upotrebio je, mnogo kasnije, u intervjuu „Politici” 28. maja 2003, prof. Mlađen Kovačević, sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu).

U januaru 2003, poznata novinarka Bojana Jager, u beogradskom „Glasu”, objasnila je kako OECD vidi razvoj i mogućnost otplate spoljnog duga. Ona je u naslovu istakla da su potrebni: brz rast društvenog proizvoda (8% godišnje!) i visok iznos stranih investicija da bi se izbegla kriza dugova u Srbiji.

Vlada u senci DSS-a, podstaknuta ovim člankom (i drugim objavljenim statističkim podacima iz meseca januara), na konferenciji za štampu u februaru 2003, upozorila je javnost na opasnost približavanja krize dugova, ukazujući naročito na teško stanje privrede u zemlji: pad proizvodnje, nizak nivo zaposlenosti i zarada, velike terete javne potrošnje itd.

Nekoliko dana kasnije, u „Glasu”, ekonomski analitičar i glavni urednik MAP-a Stojan Stamenković ublažavao je u javnosti strah od opasnosti prekomernog zaduživanja (koji, po njegovom mišljenju, neopravdano širi Vlada u senci). On je, međutim, istakao da je privredi Srbije neophodan rast društvenog proizvoda od bar 5% godišnje i finansiranje investicija najviše 5-10% spoljnim kreditnim izvorima, pa da dužnička kriza bude izbegнутa. (To bi značilo da 90-95% od ukupnih investicija iz inostranstva treba da budu u obliku *direktnih* investicija, bez čijeg je većeg iznosa, po S. Stamenkoviću, nemoguć uspeh ekonomskih reformi). Objavljanje statističkih podataka o privrednim kretanjima u prva četiri meseca (pad proizvodnje, zaposlenosti, visok spoljnotrgovinski deficit...) učinilo je da rezultati analize S. Stamenkovića izazovu, naročito među poznavacima ekonomskih prilika, još veći strah od dužničke krize.

Ne hajući, kao ni obično, za stavove opozicionih stranaka (ili mišljenja stručne javnosti), Vlada Srbije, pa ni njen ekspertska deo, nije se glasno izjavljala o ovom pitanju, smatrajući, valjda, da Vlada ima u Skupštini stabil-

nu većinu, koja će izglasati, kada to bude potrebno, da dužnička kriza ne postoji(?!).

U „Politici”, krajem maja, prof. Mlađen Kovačević u još crnjim bojama prikazuje opasnosti krize spoljnog duga, upozoravajući da su nerealno ni-zak kurs konvertibilnih valuta i prekomerno liberalna politika uvoza, dodatni uzroci visokog zaduživanja u inostranstvu i enormnog spoljnotrgovinskog deficit-a, koji će se, spontano, finansirati novim zaduživanjem.

Izvesno je da će se *krugovi zabrinutosti* širiti i dalje. Može se očekivati da će, *uskoro*, G17 (plus) i predsednik Labus zabrinuto ukazivati na problem prezaduženosti naše zemlje. Neizvesno je, za sada, ko će za tu nevolju biti optužen: labavi savez sa Crnom Gorom, privredna preduzeća (nesklona „reformama”), građani, ili nepouzdani (verolomni) sponzori iz inostranstva. Izvesno je, jedino, da ne mogu biti optuženi oni koji su te kredite u inostranstvu tražili i dogovorili (pošto su takvi imali sjajne vizije i najbolje namere).

Proces se ne bi zatvorio na pravi način, ako, u poslednjem krugu, za godinu ili dve, ne bi i same međunarodne finansijske organizacije *oštro upozorile* vladu naše države (ma šta to u tom trenutku značilo) da preduzme sve što je u njenoj moći da spreči krizu spoljnog duga i obezbedi njegovo redovno servisiranje. U ovom trenutku, iz tih međunarodnih organizacija stižu sve same pohvale, od kojih su reformski orientisani članovi vlade (u narodu, od milja nazvani *odlikaši*) prosto opijeni. Oni jedva stižu da objasne građanima da nije istina *ono što se vidi* na ulici, na pijaci, u prodavnicama, školama ili fabrikama, nego ono *što kažu* (na polasku, pri ulasku u avion, ili na konferenciji za štampu) *međunarodni eksperti*, koji, ponekad, u *pisanim izveštajima* iznesu i nešto drugačije opservacije.

Strah od posledica

Žalosna iskustva ranijih dužničkih kriza, a naročito one poslednje, krajem prošlog milenijuma, naučila su nas da predvidimo ne samo kako će se šriti „krugovi zabrinutih”, nego i kakve su posledice krize za privredu i stanovništvo.

Važno je razumeti pouku koja kaže da dužnička kriza, pre svega, razara same osnove liberalnog tržišnog modela, posebno ako je on u ranoj fazi svoga razvoja. Brže opadanje deviznih rezervi prosto primorava državu da postavlja administrativne i svake druge prepreke slobodnom toku dobara i usluga (radi smanjenja uvoza ili podsticanja izvoza), a zatim je inspiriše da, emisijom novca, radi kupovine deviza i dopune deviznih rezervi, izvrši udar na monetarnu stabilnost i stabilnost kursa.

Za građane, dužnička kriza znači oskudicu roba i usluga iz inostranstva. Osamdesete su, u kolektivnoj svesti naroda, ostale zapamćene po krijućarenoj kafi i vati iz Trsta, redovima za benzin, racioniranju modelom „par-nepar”, restrikcijama električne energije i sl. Slaba je ili nikakva uteha što su danas državne granice bliže, a susedne zemlje razvijenije. Ostaje tema za pisce ekonomskе istorije jugoistočne Evrope: da li su dugotrajna oskudica i drugi „šokovi” osamdesetih doveli do socijalnih napetosti u poslednjoj de-

kadi XX veka. Lako može biti istina da su socijalne napetosti izazvale osećaj opšte apatije i potištenosti (koju i u današnjim prilikama možemo da primetimo), te da su podstakle secesionizam i nacionalna trvenja, kao i intenzivnu želju nacionalnih grupa, posebno lidera, za *sopstvenim novčanikom u sopstvenom džepu*. A poznato je da veoma tanka linija razdvaja *sopstveni novčanik u sopstvenom džepu, od sopstvene strojnice na sopstvenom ramenu*.

Zbog toga je strah od nove dužničke krize i svih njenih posledica duboko usađen u svest građana Srbije.

Prognoze

Postavlja se pitanje: da li se, u ovom trenutku, može predvideti težina dužničke krize, koja je pred nama, tj. postoje li pouzdane prognoze spoljnog zaduženja i njegove otplate?

U članku Bojane Jager, u januaru 2003, objavljena je i tabela *Scenario MMF-a za srednjoročnu spoljnu održivost*. Između ostalog, ta je tabela sadržala i sledeće podatke:

Otplata spoljnog duga

	Spoljni dug u milionima US \$	Otplata spoljnog duga u milionima US \$	Otplata spoljnog duga (kao % javnih prihoda)
2002.	8.598	343	6,2
2003.	9.397	467	7,9
2004.	10.130	719	11,3
2005.	9.706	852	12,5
2006.	9.840	1.107	15,0
2007.	9.780	1.315	16,6
2008.	9.472	1.512	17,8
2009.	9.036	1.630	18,0
2010.	8.908	1.308	13,5

Navedena tabela pokazuje da spoljna zaduženost dostiže najviši nivo 2004. godine, a servisiranje duga dostiže maksimum u 2009. Teret dugova će se ozbiljnije osetiti tek 2004. i 2005, kada će, prema ovim projekcijama, otpata iznositi više od 10% javnih prihoda.

Ako bi se, u nekoj drugoj publikaciji, objavili drugačiji nivoi zaduženosti, ili drukčiji planovi otpalte, bio bi to jasan znak da se, o spoljnom dugu Srbije, vodi aljkava (zvanična) evidencija i pored velikog broja domaćih i stranih eksperata i savetnika koji su na ovaj, a naročito na onaj način povezani sa ministarstvom finansija. Zato je u vlasti u senci bilo dosta nedoumica kada je S. Stamenković objavio (takođe u „Glasu“) da je spoljni dug Srbije veći (11 milijardi US\$), ali otpalte u 2005. i 2008. znatno manje od onih koje su objavljene u tabeli MMF-a.

Zbunjenost je izazvala i tabela koju je objavila „Politika” 28. maja 2003, iz koje sledi da spoljni dug Srbije i Crne Gore *31. marta 2003. iznosi svih 12,077 milijardi US \$.* Da li moramo imati razumevanja za činjenicu da se o jednoj tako važnoj pojavi za ekonomiju zemlje, kao što je spoljni dug, ne vodi ozbiljnija i tačnija evidencija?

Opravdano je postaviti pitanje: ko, ustvari, kontroliše otplate spoljnih dugova za koje garantuje država? Prema kontradiktornim podacima, koji se pojavljuju u statističkim, bankarskim i novinskim izveštajima, izgleda da ne postoji jedna institucija nadležna za ovaj problem. I to izaziva ozbiljnu zabrinutost.

Ako bismo ovu neprijatnu činjenicu čak i mogli da prihvatimo, imajući na umu da smo izašli iz perioda blokade i neregularnosti svih vrsta, ne može nam biti razumljiva hrabrost i stepen neodgovornosti političkih lidera, koji su, u takvim uslovima obaveštenosti, pristali da, za nepune dve godine, zaduže zemlju za dodatne dve milijarde američkih dolara.

Činjenica da su krediti dobijeni pod povoljnim uslovima (dug rok otplate, niska kamatna stopa, relativno dug period mirovanja...) slaba je uteha za poreske obveznike iz, ne tako daleke, 2006. godine, kada će krediti, možda, morati da se reprogramiraju pod mnogo nepovoljnijim uslovima (slično se desilo sa kreditima iz sedamdesetih godina).

Uzroci

U osamdesetim godinama prošlog veka, kada bi se povela reč o dužničkoj krizi privrede SFRJ, prof. Branko Horvat, jedan od naših najboljih ekonomskih analitičara, imao je običaj da primeti: „Nije spoljni dug velik, nego je društveni proizvod mali!”. Na sažet način, uspevao je da objasni uzroke velikog tereta spoljnog duga i da sagovornicima, po ko zna koji put, naglasi da u našem privrednom sistemu ne postoji mehanizam optimalne alokacije investicija koji bi obezbedio da se *sav* (domaći i strani) akumulirani kapital optimalno rasporedi na projekte – poslovne poduhvate.

Danas, verovatno, ponovo dobija na značaju tvrdnja prof. Horvata, pa je prirodno postaviti pitanje: zašto je u Srbiji, uprkos očekivanjima, nivo društvenog proizvoda (i opšte privredne aktivnosti) toliko nizak?

Veliki broj ekonomskih (i drugih) eksperata, odgovoriće na ovo pitanje kao iz topa: „Proizvodnja pati od hroničnog nedostatka obrtnih sredstava, starele tehnologije, slabe organizacije... Znači, potrebne su investicije! One sve rešavaju! A investicija – nema! Naročito nema onih najkvalitetnijih – direktnih investicija u proizvodne ili uslužne delatnosti. Eh, da je koja milijarda dolara!”. (Da li je reč o nekoliko vreća krompira?). „Sve bi bilo u redu. Ali stanovništvo je osiromašilo, domaćeg kapitala nema, a stranci – neće da ulazu. Ili nude samo kredite, koje treba (zamislite!) vraćati. I bez toga smo dovoljno dužni”.

Tačno je: strani investitori ne pokazuju očekivani entuzijazam za kupovinu srpskih firmi (u procesu privatizacije), kao ni za investicije u potpuno nove privredne subjekte. Ali ni domaći investitori ne žure da pokrenu značajniju privrednu aktivnost, iako je poznato da je u „slamaricama” domaćih rezis-

denata deponovano oko 4 milijarde dolara³ (doduše, deo tog novca predstavlja važnu komponentu novčane mase, pošto količina emitovanih dinara nije ni izdaleka dovoljna da obezbedi neometan promet proizvedenih roba i usluga na srpskom i crnogorskom tržištu). Pravo je pitanje: zašto investitori oklevaju? Da li su neobavešteni? Ili su troškovi radne snage, kod nas, visoki? Svakome je jasno da su odgovori na ova pitanja odrečni.

I najpovršnija analiza će pokazati da su pravna i ugovorna nesigurnost i politički rizik (uz neke defekte ekonomske politike) osnovni uzroci male, ili никакve, zainteresovanosti investitora da ulažu u srpske firme. Ruinirani pravni poredak (sa tendencijom daljeg obrušavanja), stanje bezvlašća i samovlašća, čine pogodan ambijent *jedino* za one („hrabre i odgovorne“) investitore, koji su u neposrednim ličnim kontaktima sa vlastodršcima, pa imaju „garancije“ izvršne, sudske, čak i zakonodavne vlasti (koncentrisanih u rukama jedne partije, ili jednog lidera) da će se „privredni ambijent“ prilagođavati njihovim potrebama, a zakoni tumačiti onako kako odgovara interesima njihovog biznisa. Ali, za ogroman broj ozbiljnih investitora, takav ambijent je prosto nepodnošljiv. Taki investitori moraće da sačekaju da se u Srbiji uspostavi vladavina prava, podela vlasti i svojinska i ugovorna sigurnost. Ili će bar morati da sačekaju dok proces demokratizacije i ekonomske tranzicije ne krene u tom pravcu.

Da li je potrebno podsećati na tužno stanje institucija sistema u ovom trenutku (predsednik republike, parlament, vlada, sudska sistem, statistički sistem, vojska, policija...)? Koja od ovih institucija ima legitimitet i kredibilitet? Da li su poznate državne granice, carinski prostor, finansijske institucije? U kakvom se položaju sistemi javnih informacija?

Neki, po svoj prilici, smatraju da se „mlada demokratija“ prepoznaće po ambijentu rasula i obesmišljavanja svih društvenih vrednosti – od izborne volje građana, do državnih simbola i prosvetnog sistema. „Novi ljudi za novo doba“ ističu princip destrukcije u prvi plan, a naročito u ekonomskom životu ona postaje vrhovni princip: uspeh se meri po količini porušenog, ili obezvređenog. Svaka privredna aktivnost izložena je sumnjičavim pogledima političkih inspektora, a prepreke slobodnom preduzetništvu se gomilaju, umesto da se smanjuju. U takvim uslovima, rast poreskih opterećenja, protiv kojih bi, u normalnim prilikama, privrednici oštroti i glasno protestovali, izgleda kao dečja igračka; u poređenju sa drugim preprekama, ova kočnica privredne aktivnosti, iako značajna, deluje gotovo bezazleno.

Obest i samovolja vlasti ogleda se i u netransparentnom budžetu, u izostajanju ili kašnjenju izveštaja o izvršenju budžeta, u ogromnim izdacima za javnu potrošnju (preko 50% društvenog proizvoda), gde se uz opravданo višoke rashode za socijalno, penzijsko i invalidsko osiguranje, zdravstvo ili prosvetu, kao slučajno „provuku“ i relativno „neznatni“ troškovi osnivanja brojnih vladinih agencija, direkcija i projekata, o kojima najčešće ne postoje pravi izveštaji, pošto se finansiraju iz sredstava stranih donacija ili povoljnijih

³ Nepoznato je koliko je „domaćeg“ kapitala u stranim bankama (osim, možda guverneru Dinkiću, čije procene uvek moraju da se prihvate sa izvesnom dozom rezervi, pa i smislo za humor).

kredita. Niko ne sme da postavi pitanje da li su ta sredstva donacija i povoljnih kredita mogla biti racionalnije upotrebljena.

Sve ove činjenice (a najviše one koje se odnose na pravnu sigurnost) muče strane i domaće investitore. Kao i pitanja, na koja teško mogu da dobiju brz odgovor:

- Da li se zna koliko iznose unutrašnja dugovanja u srpskoj privredi?
- Da li je definisana strategija privrednog razvoja u Srbiji?
- Koliko preduzeća u privredi Srbije još postoji? Koja su preduzeća još uvek „živa”, a koja egzistiraju samo „virtuelno”?
- Da li je u srpskoj privredi definisana strategija izvoza?
- Kakvi su u Srbiji uslovi za razvoj malih i srednjih preduzeća (koja su se, u naprednjim zemljama u tranziciji, pokazala kao najsnažniji „motor” razvoja i reformi)?

Umesto traženja profesionalnih odgovora na ovakva i slična pitanja, umesto izgradnje pouzdanog, demokratskog, pravnog i ekonomskog poretku, vlast u Srbiji nudi investitorima (češće strancima i „našima” iz dijaspore, a ređe „domaćima”, koji situaciju mogu da vide izbliza) blistave prezentacije o mogućnostima rentabilnog ulaganja u naša preduzeća i u našu privredu. Naravno da se i ovde potežu odlične ocene međunarodnih autoriteta, a takvi skupovi bi mogli da ispunе jednu omanju *antologiju komplimenata* vlasti i njenim aktivnostima. Ali, na kraju dana, kada se svetla u svečanim salama „Interkontinental“ ili „Hajata“ ugase, a video-bimovi ohlade od celodnevne upotrebe, mnoga ključna pitanja ostaju bez odgovora, a u prvi plan ponovo izbija žalosna istina o visokom riziku ulaganja u srpsku privrednu, koja mora da traži oslonac u političkoj samovolji uvek novih moćnika, a ne u snazi pravnog porekta.

Kada se vrate u svoje domaje, pa u nekoj prilici istinski sebi postave pitanje: da li (i koliko?) da investiraju u Srbiju i strani (a i domaći) investitori konsultovaće neku rejting listu, koja govori o sigurnosti investiranja u privredu pojedinih zemalja, a na tim listama je naše mesto, do sada, bilo nekako pri dnu.

Zaključak

Pokušaj da u se u ovom izlaganju svestranije razmotri strah od krize spoljnog duga, koja preti našoj zemlji i našoj privredi, doveo je do optimističkog zaključka: pretnja postoji i jeste velika, ali se izlaz **ne sme** tražiti u reprogramiranju dugova i novom zaduživanju, nego u poboljšanju privrednih performansi naših preduzeća, kao i rastu proizvodnje i izvoza. Ali, ovde tek počinju prava pitanja, a prvo od njih glasi: kako se taj rast može ostvariti?

Privlačenje stranih i domaćih investicija, koje su neophodne za ovakav preokret, zahteva ambijent afirmacije pravne sigurnosti i jakih institucija, koje su u ovom trenutku ozbiljno ugrožene. Takav ambijent je neophodno stvoriti i preduzećima koja sada posluju u teškim uslovima samovlašća i bezvlašća i uz brojne prepreke. Smer kretanja našeg pravnog, političkog i ekonomskog sistema obeshrabruje zagovornike tržišne privrede, koja bi morala da se oslanja na slobodnu preduzetničku inicijativu, sigurnost svojine i slobodnu konkurenčiju svih učesnika u privrednom životu, pod jednakim uslovima.

Miša Đurković¹

Urbani besmisao: „Lisice” kao primer kulturne politike režima

I

U trenutku kada pišem ovaj članak srpska politička, socijalna i ekomska scena nalaze se u popriličnom haosu: proizvodnja se nalazi u padu već skoro dva meseca, protesti nezadovoljnih blokiraju puteve od Vranja do Zrenjanina, spolnotrgovinski deficit, koji je prošle godine premašio četiri milijarde dolara, po svemu sudeći biće isto toliko veliki i ove godine, sa ukidanjem televizijskih prenosa skupštinskih zasedanja uvid građana u stvarno odvijanje zakonodavne delatnosti je minimiziran, predloženi i započeti proces donošenja novog Ustava Srbije sa famoznom komisijom kojoj nedostaju samo Brioni da sve bude kao nekad, predstavlja farsu sa veoma ograničenim rokom trajanja,² zahuktala borba protiv kriminala preti da se pretvori u obračun sa samo pojedinim nepodobnim klanovima, dok neki drugi kontroverzni bisnismeni bliski vlasti nastavljaju da rade što god hoće, direktor uprave carina pomeren je odmah nakon što je izašao u javnost sa relevantnim podacima o „šećernoj bolesti”, a na njegovo mesto je postavljen lični prijatelj i „zema” premijera, pojedini ministri i potpredsednici vlade vode besomučne verbalne ratove što između sebe, što sa drugim funkcionerima iste vlasti, a što sa udarnim medijskim pesnicama pojedinih delova iste te vlasti... Izgleda da je svima postalo jasno da ovaj galimatijas ne može još dugo da traje, te se zapravo sve ovo i svodi na početak jedne vrlo prljave predizborne kampanje. A kad počne kampanja znači da od temeljnog i ozbiljnog rada nema ništa, već se prelazi na obedinjavajuće značajnih funkcija, regrutaciju „nezavisnih eksperata” i izgradnju potemkinovih sela. Prema tome izgleda da je već vreme da se pravi bilans učinka ove vlasti.

Izrada jednog takvog bilansa za ekonomiju, politiku i ustavno-pravnu i institucionalnu delatnost ovog režima, neće međutim biti predmet ovog ogleda. Ja ću se usredsrediti na podjednako značajno, ali u potpunosti zanemareno područje kulturne i ideološke politike ovog režima. Cilj članka je

---

1 Institut za evropske studije, Beograd

2 Ako se sa tom komedijom nastavi i nesretno nedonošće od Ustava progura bez ikakvog legitimiteta, postoji verovatna mogućnost da to bude Ustav sa najkrćim rokom trajanja u istoriji Srbije. Inače srećna je okolnost što je na čelu te komisije ministar Vladan Batić, jer on svojom „privrženošću” vladavini prava u potpunosti oličava duh, ciljeve i smisao te nesretne komisije. Podsetimo se, radi se o verovatno jedinom ministru pravde u istoriji koji je pozivao na bojkot izbora koje organizuje njegova Vlada, odnosno o ministru zaduženom za institucije koji je direktno pozivao na podršivanje tih istih institucija.

upravo da se u jednom značajnom i čitanom političkom mesečniku ukaže na mnoštvo problematičnih stvari koje se dešavaju na ideološko-vrednosnom polju. Naime, po tradiciji naši vodeći političari bave se isključivo onim golim mehanizmima vlasti oličenim u sili (policija, vojska, tajne službe), novcu (ministarstva, upravni odbori, velike kompanije), i goloj propagandi (informativni mediji) a u potpunosti ignorišu područja kulture, obrazovanja i naučne delatnosti na kojima se odvijaju podjednako značajni procesi za razvoj jedne države i nacije. Celokupno ovo područje ideologizacije i nametanja vrednosti društvu, ostavljeno je jednoj prilično uskoj, ali izuzetno dobro organizovanoj grupi ljudi koja je monopolizovala pozicije, institucije i finansije. Iz ove kuhinje sistematski dolaze genijalni predlozi poput onog da se iz školskog kurikuluma izbací srpski jezik i da se umesto toga uči „jezik komunikacije“. Ova politika je profilisana, definisana i sistematski nametana. U skladu sa principima discipline koju sam u jednom drugom ogledu nazvao *pop-politika*,³ pokušaću da na jednom izuzetno značajnom primeru analiziram i odredim ideološke osnove, karakteristike i ciljeve današnje kulturne politike u Srbiji.

II

Predmet ovog eseja je „urbana“ serija *Lisice* koja se tokom protekle jeseni i zime prikazivala u udarnom terminu u nedelju uveče na prvom programu nacionalne televizije.

Reč „urbano“ nije slučajno izvučena u naslov ovog eseja. Ova reč, stavljena pod navodnike, zapravo je ključna odrednica celokupne ideološke i kulturne politike o kojoj govorim. Da bi se razumela, mora se shvatiti da se ona do besomučnosti koristi kao suprotnost *primitivnom*, *ruralnom* i dabome *palanačkom*. Naime, po starom dobrom totalitarnom, komunističkom sistemu vrednosti, uvek mogu postojati samo dve strane u sukobu – sile zla, prošlosti, tradicije, mraka, konzervativnosti, ksenofobičnosti, i sile dobra, svetlosti, progresivnosti, modernosti. Ova matrica se nesmetano reprodukuje na ovim prostorima već pola veka. To je isti onaj nesretni kult progresu koji je smatrao da je dovoljna industrijalizacija + elektrifikacija pa da svi naglavačke uletimo u komunizam. Trebalo je što više ljudi isterati sa sela i prebaciti u gradove, kako bi se na osnovu industrijalizacije i *obrazovanja na pravim vrednostima* izvršila modernizacija. Po pravilu su ignorisani ogromni suštinski i sistemski problemi koje je takav nesretni, neproduktivni, apstraktno udarnički duh ignorisao, a koji su se pojavljivali na svakom koraku i u svim mogućim oblastima. Obični ljudi su se sretali sa mnoštvom prepreka, rasce-

3 O širem određenju discipline koja se naziva pop-politika i pop-ideologija pogledati u mojoj knjizi *Diktatura, nacija, globalizacija*, IES, 2002. Ukratko, ova disciplina se bavi izučavanjem politike i ideologije onako kako one fukcionisu i kako se rasprostiru i preko područja masovne i popularne kulture. Ova disciplina polazi od ideje da se ideologizacija društva danas mnogo više vrši preko područja masovne kulture nego preko klasičnih obrazovnih institucija kao što su porodica, škola, crkva itd... .

pljeni između ideoloških zahteva države i svojih ličnih percepcija i potreba. Mesijanski duh drugova diktatora se nije predavao verujući da on sa dovoljno vere i sile može da otvori puteve progrusa i opšteliudske humanizacije i emancipacije, odnosno da ljudi tera u onakav komunizam kakav je on zatratio. Kad bi stvari krenule nizbrdo, po pravilu su optuživane sile mraka, prošlosti, nacionalizma, palanaštva, plemenska svest koja nikako da se trgne od svog okruženja i koja se opire industrijskom i socijalnom inženjeringu. Ovakva generalna politika proizvodila je, naravno, odgovarajuću kulturnu politiku i zaslužnu kulturnu elitu. To su oni zaslužni umetnici koji su po definiciji u kulturi i umetnosti morali da šire taj duh novog, progresivnog, optimizma i modernizacije.

Vremenom se formirao krug te zaslužne elite koja je imala sve privilegije, mogućnost da putuje po svetu, da vodi domaće kulturne i izdavačke institucije i da stvori jedan zatvoren privilegovani svet ispod staklenog zvona političke zaštite, potpuno odvojen od istinske društvene realnosti i od najvećeg broja ljudi koji su živeli u zemlji. Elita i narod su živeli oštro odvojeni. Elita je imala svoje kulturne vrednosti, koje je kao moderne i aktuelne preuzimala i adaptirala sa zapada, dok je narod stvarao sopstvenu popularnu kulturu shodno svojim nižim potrošačkim potrebama. Ovo se na primer ogleda u sukobu *rokenrola* i tzv. *novokomponovane* muzike. Rokenrol je ovde uvek bio pre svega zabava bogate dece i tek u retkim trenucima je imao istinski subverzivnu ulogu. To je, zapravo, bila muzika koja je trebala da domaće komunističko modernizacijsko rukovodstvo legitimiše kao progresivno i moderno. Novokomponovana muzika, koja je stalno bila karakterisana kao šund, zapravo je svojim iskrenim tekstovima svedočila o raspolučenosti u biću miliona ljudi koji su na silu isterani iz svog prirodnog okruženja i bačeni u njima potpuno stranu okolinu. Ova zaista subverzivna pop-kultura je, međutim, morala da se toleriše jer je SFRJ, za razliku od npr. Bugarske koja je sve to zabranjivala, bila, pod pritiskom zapađa, u velikoj meri tržišno liberalizovana zemlja pa je neo-folk donosio ogroman profit.

Tek je Milošević, nakon unutarpartijskog obračuna, uklonio celu ovu elitu. Oni su, međutim, uspeli da uz pomoć stranih fondacija i raznih međunarodnih asocijacija za pomoć umetnicima formiraju jedan sopstveni, „alternativni“ svet pozorišnih institucija, alternativnih kulturnih centara, galerija, izdavačkih kuća, medija. Radilo se, zapravo, o održavanju istog onog dotadašnjeg sveta samo sa drugom vrstom finansiranja, jer su u pitanju bili potpuno isti ljudi i njihovi prijatelji, kumovi, deca i ostali rođaci, a ceo taj incestuzni prostor je bilo jednako zatvoren kao i ranije. Nakon petog oktobra oni su, ne napuštajući ove alternativne izvore finansiranja, povratili i državne strukture i institucije tako da sada kontrolišu sve. Nigde se kao u ovoj oblasti nije pokazalo da se posle petog oktobra nismo zaputili u 2001. već da smo se vratili u 1988. Treba li naglasiti da je i nacionalna televizijska kuća, isto kao i novine *Politika*, došla pod šapu ovakve politike? Naravno da ne.

III

I tako smo od jeseni 2002. kao vrhunac talasa „urbanosti“ koji je počeo da nam se nameće sa svih strana dobili i jednu *urbanu* televiziju seriju. Serija *Lisice* rađena je u koprodukciji kuće *Komuna* i *RTS-a*. Oko nje je okupljena izuzetno *urbana* ekipa na čelu sa rediteljem Gorčinom Stojanovićem, jednim od korifeja naše nove *urbanosti*, rediteljem filmova *Ubistvo sa predumisljajem* i *Stršlen*, brojnih nagrađivanih pozorišnih predstava i u to vreme upravnikom Jugoslovenskog dramskog pozorišta, te kolumnistom, nezavisnim intelektualcem itd. Scenario je radila takođe mlada *urbana* spisateljica Ana Rodić, koja se od početka ubila pričajući kako cela ideja nema nikakve veze sa čuvenom američkom serijom *Seks i grad* (produkcija HBO, kod nas već nekoliko godina prikazuje *najurbanija* medijska kuća B-92), iako se radi o evidentno „pozajmljenoj“ ideji. Muziku su radili takođe *ultra-urbani* Aleksandra Kovač i Roman Goršek, nekadašnji basista *naj-fensi-urbane* beogradске grupe *Plejboj*. Naravno i svi ostali su *urbani*, počev od glavnih glumaca do gomile *urbanih* gradskih likova koji se pojavljuju u seriji: Bebi Dol, Biljana Srbljanović, Đule Van Gog...

Pred emitovanje prve epizode, serija je pompeznog najavljenog gostovanjem reditelja u drugom dnevniku RTS, pri čemu je isti naglasio da se nadam kako će ovakva serija biti prihvaćena od širokog auditorijuma i da će steći status kakav je, na primer, imala serija *Grlom u jagode*. I onda je krenulo... Postoji naravno mnoštvo motiva iz ove serije koji su izuzetno pogodni za analizu, ali prvi koji se nametnuo je redak osećaj blještave i zvečeće praznine koji nas napada iz televizora. Zapravo, retko čovek oseti sramotu u ime nekog drugog, a upravo to se dogodilo onome ko je gledao prvih nekoliko epizoda *Lisica* i način na koji reditelj i scenarista potcenjuju inteligenciju svojih gledalaca. Sa ekrana je beskonačno odzvanjao echo besmisla, potpunog, neodređenog, praznog besmisla. Da je svesno nameravan, reditelju bi trebalo dati počast za visoku tehniku, no to nije bio slučaj. Videlo se da on pokušava nešto da nam prenese, ali nema šta. Jedino opštu *urbanost*, naravno. Radi se o onom čuvenom sportu bogate beogradske dece koji se zove „blejanje“. Najveći deo serije junaci provode u blejanju, koje se, doduše, odvija na različitim mestima. Kao i većina likova koji se sreću po dorćolskim kafićima, i junaci serije po ceo dan bleje i naravno smatraju da je to normalno. Pitanje je samo zašto reditelj smatra da je srpskom televizijskom auditorijumu zanimljivo da gleda to blejanje. Podsetimo se da se sve događa u Srbiji 2002. godine, zemlji koja je na početku tranzicije, gde svakodnevno mnoštvo ljudi ostaje bez posla, gde se sve teže nalaze osnovna sredstva za preživljavanje i u kojoj se ljudi uče da se krvavo bore za posao i hleb. Naravno, uz ovo blejanje ide i isto tako blejački, beskrajno isfoliran i izveštačen jezik junaka koji se međusobno oslovjavaju sa *slatka*, *cico* i sl.

Druga ključna stvar je upravo potvrda gore iznesene teze o apsolutnoj odvojenosti vladajuće elite od zemlje i naroda među kojim živi. Celokupna radnja osamnaest epizoda odvija se u svega nekoliko dorćolskih ulica, čemu treba dodati jednu svadbenu ekskurziju u Hajat i dva izlaska na Savu. I serija

je s te strane potpuno iskrena i realna, jer opisuje nerealni život njihovih autora u jednom virtuelnom Beogradu i jednoj virtuelnoj Srbiji kakva postoji samo za njih. E, taj Beograd se upravo i sastoji od Dorćola i ostalih delova najužeg centra, eventualno od Vračara, Senjaka, Dedinja i splavova na Savi. U tom najužem centru smeštene su sve institucije kulture, svi mediji, fondacije, kafići i klubovi. To je taj čuveni krug dvojke u kome se odvija život celokupne naše elite. Stoga je sasvim realistično kada u jednoj epizodi glavna junakinja Mima sretne svog nekadašnjeg dečka i pita ga gde je bio sve to vreme, da se nije možda odselio iz grada, a on odgovara da je ona gotovo u pravu, jer se on zapravo preselio na Mirijevo, a preseljenje u predgrađe je isto kao da si se i odselio.

Postoji još mnoštvo elemenata koji potvrđuju prethodnu tezu. Junaci serije se isključivo voze taksijem, eventualno nekim skupim automobilom, čak i kad su nezaposleni. Tokom svih osamnaest epizoda nijedan jedini put se nije video gradski autobus ili bilo koje drugo slično sredstvo zajedničkog prevoza. Međutim, da to postoji saznali smo indirektno, zahvaljujući nevoljama jedne od junakinja, Staše. Ona je naime provela burnu noć sa taksistom sa kojim se upoznala tokom vožnje, ali je on zatim nestao iako je obećavao da bi mogao da se njome oženi. Kada se ponovo pojavio, Staša rezignirano i uplakan vrišti da su svi muškarci isti i da ti taksisti samo pričaju, a trebalo bi da voze i da čute. Stoga će ona odsad da se vozi „smrdljivim gradskim prevozom” sa naravno isto tako smrdljivim običnim svetom koji se inače valjda zbog sporta, a ne zbog potrebe i muke vozi gradskim prevozom. Ova vrsta prezira prema običnom narodu se teško sreće i to je upravo nastavak one tradicije priča o palanci. Dakle, ovi urbani imaju puno pravo da kontrolišu sve jer su oni odmakli na civilizacijskoj lestvici a onaj bedni puk koji nema „modernizacijski potencijal”, kako bi to Latinka Perović rekla, nek’ se vozi smrdljivim gradskim prevozom. Tako mu i treba. Neprirodnost leži u tome što ne verujem da bilo ko, pa ni naši poreski obveznici, želi da daje novac za pljuvanje po sebi. Naglašavam *pljuvanje, i prezir* koji su veoma različiti od ozbiljne i zasnovane kritike.

Uz ovakva prevozna sredstva idu naravno i raskošni, perfektno sređeni stanovi i dorćolske kuće u kojima nekako žive svi junci serije. Precizno se vodi računa o svakom detalju, pa se voda u stanovima pije isključivo iz automata, Filip, kao i svaki pisac u Srbiji sa jednom objavljenom knjigom piše isključivo na lap-topu. Radni prostor u dizajnerskoj agenciji je kao iz julovskih spotova itd. Modernizacija nego šta, to je upravo ona magična reč koja povezuje razne komunističke frakcije, pa tako i JUL sa kreatorima današnje kulturne politike.

U modernizaciju svakako spada i erotsko, seksualno oslobođenje, pa tako i ono ima značajan prostor u *Lisicama*. I to, naravno, ima svoje logične istorijske uzroke, pa i o njima treba reći koju reč. Kao jedan izdanak one matrice o palanačkom duhu, postoji stara šezdesetosmaška predrasuda o tome kako je ovo konzervativna, patrijarhalna sredina u kojoj su seksualne teme tabuisane i stoga se ona mora prodrmati raznoraznim oblicima seksualnog oslobođanja, kao što su otvoreno govorenje o seksualnim problemima, afir-

misanje golotinje u medijima, seksualnog diskursa u literarnom, pozorišnom i filmskom stvaralaštvu, prezentacija, prisustvo tabuisanih tema i radnji u javnosti itd.⁴ *Lisice* su prepune ovoga, od insistiranja na što češćem menjaju seksualnih partnera junaka kao što su Damir ili Branka, afirmacije neobavezognog seksa, potpuno besmislenog demonstriranja položaja žene pri seksu na baru kafića, kada su ostale junakinje obučavale Nadu, zatim uvođenja slikara Andreja (Boris Milivojević) kao potpuno feminiziranog muškarca, Damirovog ljubljenja sa trudnicom, i konačno veoma naglašenog predstavljanja homoseksualaca kao normalnih junaka koji su tu svuda oko nas – scena sa pojavljivanjem dramaturga Biljane Srbiljanović kao lezbejke koja startuje drugu devojku i mnoštva homoseksualaca koji se u jednom periodu regularno skupljuju u Damirovom kafiću. U ovom kontekstu treba pomenuti nastup glumice Hane Jovčić u emisiji *Kulturni nokaut* na televiziji B-92 kada je neprestano ponavljala „jebanje“, „jebačina“ itd kao nešto što je navodno tabuisano kod nas u društvu, pa da zbog toga treba provocirati otkravljivanje stalnim ponavljanjem ovih reči u javnosti.

Cela ova priča polazi inače od pogrešne prepostavke, jer nije tačno da je ovo konzervativna i izrazito patrijarhalna, prema seksualnosti neprijateljski usmerena sredina, kao što nije tačno da su takve tendencije u prethodnom režimu kulminirale. Ako je država i nametala kult ratnika dok su trajali rati, model žene koji se tih godina afirmisao nije bio kult čedne majke posvećene porodici i isključivo rađanju malih Srba, budućih ratnika. Upravo obrnuto, nesputano tržište masovne kulture i ratni haos izbacili su u prvi plan vulgarizovanu estradnu zvezdu, pornografski obučenu proto-kurvu. A čak je i kult ratnika od 1995. namerno zamjenjivan feminiziranim muškarcem kao pacifikovanim *urbanim momkom*.⁵ Uz, to ne zaboravimo da je Miloševićev režim svesno koristio ili tolerisao pornografiju kao deo konzervativnog konzenzusa, kao vrstu nadoknade za istinski oduzetu i sapetu životnu pa i erotsku energiju. Dakle, pogrešna je ideja da ovde postoje represivni kodovi koje treba labaviti. Ovde su tokom poslednjih deset godina nestali i uništeni gotovo svi moralni kodovi i normativna pravila. Njih, poput pravnih i drugih fundamentalnih institucija tek treba praviti i uspostavljati da bismo uopšte imali normativni okvir u kome se krećemo i funkcionišemo, pa tek nakon toga koristiti gore pominjane tehnike za kontrolu i labavljenje društvenih stega da ne bi zaista otišle u pravcu represije.

Sa takvom svojom strategijom serija ne da nije provokativna nego je čak neviđeno politički korektna,⁶ jer propagira ono što jeste aktuelna global-

4 Otud jako zanimljiva podrška koju arhi-pornografski orijentisana pevačica Jelena Karleuša ima od gej zajednice u Srbiji. Na primer Jeca je proglašena za gej-ikonu jer se smatra da ona svojim raspusnim (ne)oblačenjem, narušava patrijarhalne kodove srpskog društva. Pogledati na www.gay.org.yu

5 O tome više u eseju „Nadziranje i podvodenje“ u knjizi *Diktatura, nacija, globalizacija*.

6 Još jedan dokaz o ukupnoj ideoleskoj atmosferi koja ide uz ovu seriju je sramna panegirična i glorifikujuća televizijska kritika kritičarke Politike Branke Otašević koja se pojavila nakon prve emitovane epizode.

na ideologija. Uz to, savršeno se uklapa u zahteve aktuelne reformske vlasti. Zanimljivo je napraviti paralelu sa krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih. Dok su tada istinski umetnički stvaraoci poput Žike Pavlovića ili Saše Petrovića išli u predgrađa, među realne ljudе sa njihovim stvarnim problemima i prikazivali prljavštinu, bolest, izgubljenost, s druge strane su postojali reditelji koji su snimali umivene filmove u kojima su po zadatku prikazivali lepotu naših tek podignutih gradova, sređenost i urednost naše nove elite i njihovih samoupravnih postignuća. Ovakva serija ima upravo tu funkciju danas: pokazuje jedan neralan, lep, čist, sređen virtualni Beograd po želji aktuelne političke elite, sa isto takvим akterima, mladim japijima skockanim po evropskom P.S.-u:⁷ jedina razlika je što evropski japiji nemaju vremena za blejanje nego stvarno rade.

Jos jedan oblik političke korektnosti je, naravno, angažovanje Frana Lasića. Nažlost, previše političke korektnosti kojom je natrpana ova serija oduzima čoveku zadovoljstvo što ponovo u jednom ovdašnjem projektu vidi jednog od najvećih šmekera bivše države. Posebno zato što Lasić više dođe kao ukras a ne kao stvarni akter, njegovo pojavljivanje se više posmatra u kontekstu isforsirane politički korektne „regionalne saradnje“ nego u kontekstu legitimne umetničke delatnosti.

U moru ovih ideološki obojenih momenata, gube se ili su veoma loše urađeni neki motivi koji predstavljaju bogatu osnovu za umetničku razradu: priča o neodrasloj i propaloj generaciji, o beskrajnoj potrebi za nežnošću, toplinom, smislim, o rasturenim porodicama, o stalnoj pocepanosti između ostanka u zemlji i bežanja po svaku cenu itd. Međutim, reditelj, na žalost, ne uspeva da se izbori sa svojom osnovnom idejom, a to je da napravi modernu meta-sapunicu, što mu je zajednička opsesija sa Biljanom Srbiljanović. Čak i uprkos tome što je seriju ostavio otvorenom, bez hepienda, Stojanović teško uspeva da izbegne osnovni nivo i povremeno priča zaliči na banalizaciju romana Džejn Ostin sa samo jednim pitanjem – Kako se udati? Time propada sam zanatski deo koji je jako dobro urađen, posebno epizoda na brodu kada su obale Beograda zaista lepo islikane.

Da zaključimo: ključni problem sa ovom serijom je ono što je trenutno osnovni problem sa ovom državom i ovim društвom: diktatura navodno modernizacijske, reformske manjine koja se oseća mesijanski prozvanom da nas ostale sve modernizuje i uvede u, ne više komunizam, nego u Evropsku uniju, a što je novi surrogat za taj apstraktni cilj. Problem, pak, sa takvom diktaturom je, ne samo što onemogućava konačno uspostavljanje legitimne izborne liberalne demokratije, nego što to nije ni obrazovna diktatura koja nas priprema za uspostavljanje takvog sistema. Jer, priča o približavanju Evropskoj uniji se svodi na potpuno apstraktnu neodređenu udarničku priču, i na preuzimanje evropske šminke. Ono što se, međutim, ne dobija od ove vlasti jeste stvarno obučavanje ljudi za to što je potrebno da se krećemo ka EU, nema

7 O tome svedoči i komentar o seriji koji je u *Kulturnom nokautu* dao ministar inostranih poslova Goran Svilanović. Za njega je to sasvim normalna serija koja prikazuje realne devojke kakvih on zna mnogo u Srbiji...

ozbiljnog rada na uspostavljanju demokratskih institucija, na uspostavljanju vladavine prava (štaviše, delovi vladajuće elite se sprdaju sa vladavinom prava kao sa „legalizomom”) i na istinskoj afirmaciji preuzetništva i jačanja ekonomije,⁸ koji jednostavno ne mogu da se razvijaju bez odgovarajućeg institucionalnog i pravnog okvira, a to ovi (post)komunisti nikako ne mogu da shvate. Ako ovako nastavimo zaista ćemo moći samo da *blejimo* i da se *sramamo*, baš kao junaci *Lisica*.⁹

---

8 Utoliko su *Lisice* veliki korak nazad u odnosu na poslednji serijal *Porodičnog blaga*, kada se priča završava time što unuk, pomoću teško izvorene dedine uštedevine otkupljuje auto-servis u kome je naučio zanat, sa očiglednom voljom da celu porodicu natera da radi i zarađuje. Time se simbolično pravi luk od dede nekadašnjeg preuzetnika, preko srednje generacije, koja je uludo potrošila svoje vreme, do unuka koji svestan novih uslova trezveno i polako počinje da razvija posao, i time nastavlja tamo gde je deda nekada stao.

9 Postoji još jedan momenat koji ne treba ispustiti iz vida, a to je klasni momenat. Običnim, sve siromašnjim građanima Srbije ovakvi projekti, veoma slični akciji „Srbija na dobrom putu”, izgledaju kao guranje prsta u oči: dok se oni snalaze da prežive, ovi bogataši se baskanke i hvale svojim bogatstvom. O tome treba konsultovati radove sve besnije rep-scene u Srbiji, momaka koji poput VIP ili 43 zla dolaze iz siromašnih predgrada Beograda i drugih gradova Srbije.